

**Univerzita Pardubice
Fakulta ekonomicko-správní**

**Novověká stavba měst v českých zemích: barokní krajina a její současný
management**

Bc. Monika Horáková

**Diplomová práce
2010**

Univerzita Pardubice
Fakulta ekonomicko-správní
Ústav veřejné správy a práva
Akademický rok: 2009/2010

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Monika HORÁKOVÁ**
Studijní program: **N6202 Hospodářská politika a správa**
Studijní obor: **Regionální rozvoj**

Název tématu: **Novověká stavba měst v českých zemích: barokní krajina
a její současný management**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

- principy novověké výstavby měst v období baroka
- vznik a vývoj barokní krajiny Broumova
- principy ochrany historického kulturního dědictví
- management území s významným kulturně-historickým potenciálem (Broumovo)

Rozsah grafických prací: –
Rozsah pracovní zprávy: cca 50 stran
Forma zpracování diplomové práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

HÁJEK, Pavel. Česká krajina a baroko. Urbanismus českého baroka na příkladu města Jičína a jeho okolí. Praha: Malá Skála, 2003. ISBN 80-902777-6-4.

HORSKÁ, Pavla - MAUR, Eduard - MUSIL, Jiří. Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa. Praha: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-409-3.

HRŮZA, Jiří. Teorie města. Praha: Československá akademie věd, 1965.

HRŮZA, Jiří - ZAJÍC, Josef. Vývoj urbanismu. Praha: Vydavatelství ČVUT, 2002-2007. ISBN 80-01-02551-9.

KUČA, Karel. Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I. - VI. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-85983-12-5.

Internetové stránky:

Asociace pro urbanismus a územní plánování [online]. c2006 [cit. 2009-06-23]. Dostupný z WWW: <<http://www.urbanismus.cz>>.

Ústav územního rozvoje [online]. 2001-2005 [cit. 2009-06-23]. Dostupný z WWW: <<http://www.uur.cz>>.

Vedoucí diplomové práce: doc. Ing. arch. Vladimíra Šilhánková, Ph.D.
Ústav veřejné správy a práva

Datum zadání diplomové práce: 24. června 2009

Termín odevzdání diplomové práce: 30. dubna 2010

doc. Ing. Renáta Myšková, Ph.D.
děkanka

L.S.

Ing. Robert Baťa, Ph.D.
vedoucí ústavu

V Pardubicích dne 4. srpna 2009

Prohlášení autora

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 30. 4. 2010

Monika Horáková

Anotace

Tato diplomová práce se zabývá otázkou barokní krajiny v regionu Broumova. Hlavní prostor je zde věnován baroknímu umění a církevním památkám na Broumovsku, pocházejících z první poloviny 18. století. Hlavním cílem této práce je ukázat principy novověkého urbanismu v českých zemích, zasazené do kontextu broumovské krajiny. Poslední část práce se zabývá managementem daného území ve 21. století, možnostmi využití dochovaných církevních památek a je zde naznačen další potenciální rozvoj území v oblasti cestovního ruchu.

Klíčová slova

Broumovsko, barokní krajina, Kryštof Dientzehofer, Kilián Ignác Dientzenhofer, management krajiny, rozvojové projekty na Broumovsku

Title

Construction of modern cities in the czech countries: baroque landscape and its current management

Abstract

This thesis deals with the baroque landscape in the region Broumovsko. The main space is devoted to baroque art and religious monuments in Broumovsko which were arosed in the first half of the 18th century. The main aim of this work is to indicate the principles of the modern age urbanism in the czech lands which were set in the context of landscape in Broumovsko. The last part deals with the management of Broumovsko in the 21st century, the possibilities of using extant religious monuments and potential tourism development.

Keywords

Broumovsko, baroque landscape, Christopher Dientzehofer, Kilian Ignaz Dientzenhofer, landscape management, development projects in Broumovsko

Poděkování

Před uvedením vlastní práce bych ráda poděkovala všem, kteří mi poskytli cenné rady, věnovali svůj čas a podporovali mě. Největší poděkování patří doc. Ing. arch. Vladimíře Šilhánkové, Ph.D. za odborné konzultace, připomínky a rady při vypracování této diplomové práce.

OBSAH

1. Úvod	1
2. Kulturní krajina a její proměny	3
2.1. Neolitická revoluce	4
2.2. Středověká kolonizace	4
2.3. Baroko	5
3. Baroko	7
3.1. Historický kontext	7
3.2. Barokní umění	9
3.3. Sakrální architektura	11
3.3.1. Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferovi	13
4. Broumovsko	17
4.1. Geografické vymezení	17
4.2. Historický vývoj	19
4.2.1. Opat Sartorius (1630 - 1700)	22
4.2.2. Opat Zinke (1664 - 1751)	23
5. Broumovská skupina kostelů	26
5.1. Broumovský klášter	26
5.2. Kostel sv. Martina a Jiří v Martínkovicích (1690 – 1692)	28
5.3. Kostel sv. Máří Magdalény v Božanově (1709, 1737 – 1740)	30
5.4. Kostel sv. Michaela Archanděla ve Verněřovicích (1719 – 1723)	31
5.5. Kostel sv. Jakuba Většího v Ruprechticích (1720 – 1723)	32
5.6. Kostel Všech svatých v Heřmánkovicích (1722 – 1727)	33
5.7. Kostel sv. Anny ve Vižňově (1723 – 1724)	34
5.8. Kostel sv. Barbory v Otovicích (1725 – 1726)	35
5.9. Kostel sv. Markéty v Šonově (1727 – 1730)	36
5.10. Kostel sv. Václava v Broumově (1729)	38
5.11. Kaple Panny Marie na Hvězdě (1732 – 1733)	39
5.12. Charakteristické znaky sakrálních staveb na Broumovsku	40
6. Kompozice kostelů v krajině	42
6.1. Časová posloupnost vzniku kostelů	42
6.2. Orientace kostelů	44

6.3. Mikropohledy	46
6.4. Makropohledy.....	50
6.4.1. Broumovsko v 18. století	51
6.4.2. Dálkové pohledy	52
6.4.3. Aleje a stromořadí	53
6.4.4. Zamýšlená kompozice?	55
7. Management broumovské krajiny v 21. století.....	57
7.1. Současný stav památek Broumovska	57
7.2. Broumovská krajina a její ochrana	59
7.3. Možnosti rozvoje regionu Broumovska	62
7.3.1. Alternativní využití církevních staveb na Broumovsku	62
7.3.2. Další aktivity v péči o krajinu a památky	63
7.3.3. Rozvoj cestovního ruchu na Broumovsku	64
7.3.3.1. Pěší turistika	65
7.3.3.2. Cykloturistika	65
7.3.3.3. Horolezectví	66
7.3.3.4. Další formy trávení volného času na Broumovsku	66
7.3.3.5. Rozvojové dokumenty Broumovska	66
8. Závěr	69
9. Seznam použité literatury	71
10. Seznam obrázků.....	74
11. Seznam příloh	75
12. Přílohy	76

POUŽITÉ ZKRATKY

IPRB – Integrovaný plán rozvoje Broumovska

CHKO – Chráněná krajinná oblast

MAS – Místní akční skupina

MPZ – Městská památková zóna

NKP – Národní kulturní památka

VPR – Vesnická památková rezervace

1. ÚVOD

Tato práce se věnuje problematice barokní výstavby měst v českých zemích a jejího současného managementu, jež je použito na konkrétním příkladu Broumovska. Jak je patrné z názvu – Novověká stavba měst v českých zemích: barokní krajina a její současný management – práce se snaží nejen přinést pohled na novověkou výstavbu v české krajině, nýbrž je mou snahou zhodnotit aktivity současného managementu v otázce přístupu k historickým památkám na zvoleném území.

Broumovsko je svébytným krajem na severovýchodě České republiky, který je charakteristický nejen svými přírodními podmínkami a krásami, ale také bohatou kulturní tradicí. Nachází se zde několik desítek nejen architektonicky cenných kulturních památek, které dotvářejí typický krajinný ráz této oblasti. Právě v době barokní tu vzniklo několik církevních staveb, které jsou dnes označovány za tzv. broumovskou skupinu kostelů. Při pročitání literatury o této problematice jsem však záhy narazila na zásadní problém – téměř žádní autoři se neshodují již v samotném vymezení tohoto souboru staveb. Zatímco o kostelech ve Verněřovicích, Ruprechticích, Otovicích (jejich projektantem byl Kryštof Dientzenhofer), dále v Božanově, Šonově, Heřmánkovicích, Vižňově a v Broumově (jejich autorství je připisováno Kiliánu Ignáci Dientzenhoferovi) není pochyb, co se týče jejich zařazení do této skupiny kostelů, o dalších stavbách to s jistotou říci nelze. V některých pracích se do daného okruhu řadí i stavba kostela v Martínkovicích, která je však dílem jiného architekta, ale ve své podstatě se také jedná o barokní přestavbu původně gotického kostela. Naopak kostel sv. Prokopa v Bezděkově je barokní novostavbou vystavěnou podle projektu Kiliána Ignáce Dientzenhofera, navíc leží již za správními hranicemi broumovské farnosti. Stejně tak lze polemizovat nad zařazením stavby kaple Panny Marie na hřbetu Broumovských stěn do skupiny broumovských **kostelů**. Nastává tu tedy základní otázka, které stavby lze skutečně svým charakterem, stavební koncepcí či geografickým vymezením počítat mezi skupinu broumovských kostelů? Mým cílem je tedy poukázat na **základní principy těchto církevních staveb v krajině Broumovska a následně konkrétně vymežit danou skupinu staveb**.

Ať již výsledkem tohoto bádání bude soubor čítající devět nebo jedenáct staveb, nemění to nic na faktu, že se jedná o stavby, které zásadním způsobem určují krajinný ráz a specifikum zmíněné lokality. Broumovsko je díky tomu nazýváno barokní krajinou, kde lze spatřit vzájemné propojování pestré mozaiky polí a luk, božích muk u cest nebo kostelů na

kopcích. Je ale vůbec možné používat pojem barokní krajiny i v současné době, která se neustále vyvíjí a modernizuje? Samozřejmě, že není totožná s krajinou v 17. či 18. století, ale je možno o ní i nadále mluvit jako o krajině se zachovalou barokní podobou nebo už se jedná o krajinu, kterou zasáhly výtvarné moderní civilizace a změnily její strukturu natolik, že dochované barokní památky jsou jen malým ostrůvkem v moři či oceánu? Právě na příkladě Broumova se pokusím o **zhodnocení současného stavu barokních památek zasazených do daného krajinného rázu v porovnání dnešní situace se stavem, za nichž dané pamětihodnosti vznikly.**

Poslední část této diplomové práce bude věnována managementu broumovské krajiny ve 21. století, kde **bych ráda zmínila některé projekty a dokumenty, týkající se rozvoje této výjimečné lokality** v rámci České republiky. Na území Broumova bylo uskutečněno několik zajímavých projektů, které si zaslouží pozornost, neboť se staly atraktivním cílem pro širokou veřejnost a nejednou tu zanechaly po sobě výraznou stopu. S tím souvisí poslední cíl této práce, který spočívá v **uvedení možností rozvoje broumovské krajiny v cestovním ruchu.**

2. KULTURNÍ KRAJINA A JEJÍ PROMĚNY

Skutečné zázemí zemského povrchu představuje jev zvaný kulturní krajina, který se nalézá na pomezí přírody a kultury. Definování pojmu kulturní krajina však není zcela jednoduché, potíže vznikají již při vymezení okrajových podmínek, tedy co vše má ještě smysl za kulturní krajinu pokládat. Často se objevují dva názory, které však nelze považovat za směrodatné. Podle jednoho je kulturní krajinou cokoliv, kde se jen vyskytuje člověk, a tedy i lidská kultura. Podle druhého názoru je zase krajina tím kulturnější, čím méně je v ní přírody a naopak. Ani jeden přesně nevystihuje podstatu kulturní krajiny, neboť oba podceňují roli přírody v krajině, tím, že ji zcela ignorují, nebo jí dávají význam snad jen jako doplněk lidského vlivu.¹ Tento typ krajiny je charakteristický provázaností přírody s lidským působením – člověk a příroda se tu doplňují a výsledek je barvitější, než pouhá příroda či kultura sama o sobě.² Na základě těchto poznatků lze kulturní krajinu definovat jako „intenzivně a trvaleji obhospodařované místo, se kterým se člověk plně identifikuje, kterému rozumí a které chápe jako nedílnou součást svého života“³.

Z výše uvedeného je tedy patrné, že kulturní krajinu modelují dva základní činitele, a to konkrétně přírodní síly a přítomnost člověka. Zatímco počátky působení prvně zmíněného činitele lze hledat již v otázkách po původu a stáří planety Země, vliv lidského faktoru na utváření krajiny se začal utvářet před několika sta tisíci lety, kdy začaly vznikat první vazby mezi člověkem a jeho prostředím.⁴

Každá krajina tak v sobě nese jistý „otisk“ kultury, která ji obývá, a české země nejsou v tomto případě výjimkou. Lidé zdejší krajinu přetvářejí již několik tisíc let a pozůstatkem po jejich činnostech jsou stopy, které vtiskly krajině jedinečný ráz. Při zkoumání minulosti české krajiny lze nalézt tři základní „otisky“, které významným způsobem ovlivnily její utváření a které úzce souvisí s historickým vývojem českých zemí.

¹ SÁDLO, Jiří. *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha: Malá Skála, 2005. s. 16. ISBN80-86776-02-6.

² Optimálním příkladem kulturní krajiny venkova může být např. kulturní, tedy obhospodařovaná louka, která je „gruntovní přírodou s esencí přírodní rozmanitosti, a zároveň kulturním produktem, který by bez lidí nevznikl.“ *Tamtéž*, s. 17.

³ HÁJEK, Pavel. *Česká krajina a baroko: urbanismus českého baroka na příkladu města Jičína a jeho okolí*. Praha: Malá Skála, 2003. s. 9. ISBN 80-902777-6-4.

⁴ *Tamtéž*, s. 9.

2.1. Neolitická revoluce

Za první a nejstarší z těchto „otisků“ je považováno zemědělství. První zemědělci se ve středoevropském prostoru začali usazovat před necelými osmi tisíci lety a postupným kultivováním a zúrodnováním nížin a ostatních oblastí vytvořili síť bezlesých, trvale obývaných a obdělávaných míst, tzv. kulturní step, která se stala jejím základním sídelním územím.⁵

Vznik kulturní krajiny českých zemí je běžně kladen právě do neolitu a spojován s tzv. neolitickou revolucí. Mluvíme-li však o neolitické kulturní krajině, není možné si jej představovat jako plošný jev. Naopak, pod tímto jevem je nutné si představit v podobě „drobných intenzivně využívaných enkláv“, zatímco plošnou převahu měla krajina nekulturního charakteru. Tyto enklávy často tvořily „růžencovité struktury podobné korálkům navlečeným na nit vodního toku“.⁶ Archeologické nálezy z tohoto období jsou lokalizovány nejčastěji v oblastech s nadmořskou výškou cca 350 m, a to jak již v lesní krajině nebo v existujícím bezlesí. V této souvislosti je třeba zmínit, že ačkoliv je odlesňování přírody považováno za vznik pravěké kulturní krajiny (jeho význam na změnu rázu tehdejší krajiny je nesporný), sám úbytek lesa byl malý, a to co do plochy, tak co do bohatství druhů a společenstev. Les se pod lidským vlivem spíše měnil, než by mizel.

„Kulturní neolitická krajina nezačíná velkolepou odlesňovací brigádou, kdy šlehají plameny, padají lesní velikáni a mozolná ruka konečně seje zrna do půdy zúrodněné popelem. Začátek je daleko jemnější: kulturní krajina je založena okamžiku, kdy neolitik pouští řemen a kráva volným krokem odchází do lesa a začíná se tu pást.“⁷

2.2. Středověká kolonizace

Druhý otisk lze spatřovat v souvislosti se středověkou transformací společnosti. Přechod od raně středověkého k vrcholně středověkému uspořádání společnosti vedl ve svých důsledcích k novým způsobům užívání krajiny. Vytvoření hradební soustavy v první polovině 10. století s rozsáhlou vnitřní kolonizací a aktivitami od poloviny 12. století zemské šlechty (budování vlastních sídel ve venkovském prostředí, zakládání kostelů a klášterů) daly

⁵ HÁJEK, Pavel. *Česká krajina a baroko: urbanismus českého baroka na příkladu města Jičína a jeho okolí*. Praha: Malá Skála, 2003. s. 10. ISBN 80-902777-6-4.

⁶ SÁDLO, Jiří. *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha: Malá Skála, 2005. s. 58. ISBN 80-86776-02-6.

⁷ *Tamtéž*, s. 66.

vzniknout krajině raně středověké, která je také označována za krajinu románskou. Následný vývoj směřující k úspornějšímu a efektivnějšímu hospodaření s prostorem vyvrcholil ve 13. a začátku 14. století za panování posledních Přemyslovců velkou kolonizací. Během tohoto vývoje dochází k zániku hradebního správního systému, který je nově nahrazen rozdělením zemí na kraje, vznikají velká šlechtická dominia, a ani církve nezůstává ve své emancipaci pozadu – dochází k budování rozsáhlých klášterních panství. Tato tzv. gotická krajina je charakterizována lesy, polnostmi, královskými městy, hrady a hrádky, tvrzemi, městečky a vesnicemi, ale je též krajinou farních a filiálních kostelů, klášterů či feudálních velkostatků.⁸ Zatímco společnost se vyvíjela pozvolna a spleť, ve vývoji krajiny lze ve vrcholném středověku shledat náhlý zlom, který proběhl v různých částech Čech v různou dobu, a který ve své podstatě dal základ současné podobě české krajiny. Jeho počátky se nejprve projevily v nížinatých krajích, kde v mnoha případech navazoval na dosavadní osídlení (např. Čáslav, Most, Písek, Vysoké Mýto či Žatec), poté expandoval i do prostor osídlených v mladším pravěku (např. Poorličí) nebo doposud soustavně nekolonizovaných oblastí (hřebeny Českomoravské vrchoviny, Brdy). Vrcholně středověký krajinný styl v kolonizovaných územích trval až do novověku, kdy byly kolonizovány i obtížně dosažitelné hory (Šumava, Krkonoše, Jeseníky).⁹

Za vnější příčinu středověké expanze lze pokládat „revoluci“ ve vztazích mezi lidmi navzájem a mezi lidmi a prostředím, vnitřní příčinou je postupný populační růst a postupné zabydlování krajiny, které však vyčerpává její možnosti a tím expanzi žene dál. Nově se také krajina stává předmětem soukromého vlastnictví (téměř většina území má již svého majitele, ačkoli hranice jednotlivých pozemků nebyly přesně vymezené, a to až do 18. století) a její hospodářské využívání je plánovité.¹⁰

2.3. Baroko

Třetí a poslední výrazný otisk do současné podoby české krajiny vtisklo historické období zvané baroko. Během barokní doby zanikl středověký půdorys krajiny. Docházelo k přestavbám původních hradů a tvrzí v rozsáhlé zámecké areály, byly upravovány kostely,

⁸ HÁJEK, Pavel. *Česká krajina a baroko: urbanismus českého baroka na příkladu města Jičína a jeho okolí*. Praha: Malá Skála, 2003. s. 10 – 11. ISBN 80-902777-6-4.

⁹ SÁDLO, Jiří. *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha: Malá Skála, 2005. s. 145. ISBN 80-86776-02-6.

¹⁰ *Tamtéž*, s. 145.

kláštery, radnice, měšťanské domy ad., které společně vytvářely souvislý, harmonický celek krajiny.¹¹

Architektonickým památkám pocházejících právě ze 17. a 18. století náleží u nás zvláštní a výjimečné postavení. Představují totiž nejpočetnější, nejsouvislejší a možno říci i nejlépe dochovanou vrstvu památkového fondu. Architektonický vývoj zanechal na našem území v průběhu zmíněných dvou staletí nespočetné množství kostelů, zámků, paláců, domů, užitkových staveb i drobných objektů kapliček a božích muk, měl rozhodující podíl na utváření a formování krajiny i městských a venkovských aglomerací. Lze říci, že právě baroko umělecky dotvořilo a esteticky umocnilo krajinu a natrvalo spojilo architekturu a její obyvatele s přírodou.¹² Baroko bylo natolik velkým fenoménem, že ovlivnilo téměř všechny umělecké směry, architekturu a urbanismus nevyjímaje, a je také stěžejním tématem této práce, proto si zaslouží mnohem hlubší analýzu (viz následující kapitola).

¹¹ HÁJEK, Pavel. *Česká krajina a baroko: urbanismus českého baroka na příkladu města Jičína a jeho okolí*. Praha: Malá Skála, 2003. s. 55. ISBN 80-902777-6-4.

¹² KOTALÍK, Jiří Tomáš. *Architektura barokní*. Praha: Správa Pražského hradu: DaDa, 2001. s. 13. ISBN 80-86161-38-2.

3. BAROKO

Označení „baroko“ pochází z portugalského slova barocco, což v překladu znamená velkou perlu nepravidelného tvaru. Z italského překladu lze vyčíst, že se jedná o něco komplikovaného, nadměrně složitě. Obě tato vyjádření pro sloh, který vznikl v Itálii v 16. století a který v 17. a 18. století podstatně ovlivnil evropské umění, totiž zpočátku posměšně narážela na prohřešky nového uměleckého směru proti klasické renesanční estetice. Baroko je také výjimečné tím, že je posledním univerzálním jednotným stylem téměř celé Evropy – kromě katolických zemí zasáhlo i protestantskou Evropu¹³, jako první sloh pronikl i do španělských a portugalských kolonií (Mexiko, Brazílie), ale zároveň byl i uměním, které zasáhlo do života dvorské aristokracie, stejně jako širokého měšťanstva i lidových vrstev.

3.1. Historický kontext

Ačkoli se obecně spojuje příchod baroka do českých zemí s porážkou české stavovské obce na Bílé hoře, počátky přijímání barokních principů lze sledovat již na dvoře císaře Rudolfa II., za jehož vlády se Praha znovu dostala do popředí evropské politiky a diplomacie. Panovník byl příznivcem umění a vědy a spolu s jeho váhavostí a nerozhodností se v zemi vytvořilo tolerantní klima a otevřené novým myšlenkám. Praha se stala metropolí a na delší či kratší dobu tu působilo mnoho významných umělců dané doby (malíři Hans von Aachen, Bartoloměj Spranger, Arcimbold, sochař Adrian de Vries, alchymista Edward Kelley či astronomové Tycho de Brahe a Johannes Kepler). Velice inspirativním se jevila též panovníkova sběratelská posedlost. Tento kulturní rozkvět je často nazýván dobou manýrismu, lze jej považovat i za předeheru nástupu baroka, avšak díky následujícím válečným událostem v českých zemích nezaznamenal manýrismus dlouhého trvání.¹⁴

Za vlády Rudolfa II. došlo také k sepsání tzv. Rudolfova majestátu (r. 1609), který písemně uzákonil Českou konfesi. Tímto aktem byly završeny snahy nekatolických stavů o náboženskou svobodu vyznání své víry. Jeho hlavní zásadou bylo respektování tradic českých zemí, které tu platilo od husitských dob, a to, že poddaný není povinen vyznávat stejné

¹³ Nelze tedy tvrdit, že baroko bylo dílem katolického, resp. protireformačního světa. Ačkoli se zrodilo v katolické Itálii, přirozeným vývojem se tak nejprve v katolických zemích, ale posléze proniklo i do řady protestantských zemí v Evropě i v Latinské Americe.

¹⁴ První projevy barokní architektury lze dokumentovat na Matyášově bráně Pražského hradu z roku 1614 nebo kostele Panny Marie Vítězné na Malé Straně. HEROUT, Jaroslav. *Století kolem nás*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2002. s. 147. ISBN 80-7185-389-5.

náboženství jako jeho vrchnost. Ani osobnost Rudolfa II., ani jeho následovník na českém trůně, bratr Matyáš, však nedokázali zabránit eskalaci napětí mezi katolíky a nekatolíky i mezi zájmy stavovské obce a Habsburky prosazovanou centralizací. V roce 1617 dosáhli katoličtí stavové přijetí arcivévody Ferdinanda Štýrského jako budoucího českého krále, čímž se zdvihl odpor české nekatolické obce. Následkem jejich vzpoury bylo vyhození katolicky smýšlejících místodržících z oken kanceláře na Pražském hradě v roce 1618 (tzv. třetí pražská defenestrace), byla vytvořena vláda 30 direktorů, kteří na místo radikálního katolíka Ferdinanda Štýrského zvolili za nového českého krále kurfiřta Fridricha Falckého. Tento spor vyústil v otevřený boj, který byl však záhy vyřešen ničující porážkou nekatolických stavů na Bílé hoře dne 8. listopadu 1620 a následným úprkem Fridricha Falckého do slezské Vratislavi.¹⁵

Na český trůn tedy usedl Ferdinand Štýrský, který svůj bělohorský triumf dokonale zúročil – upevnil habsburské pozice na českém trůně, prosadil katolictví jako jediné přípustné náboženství, dokázal zlomit stavovský stát, když radikálně omezil postavení královských měst na zemském sněmu a naopak posílil postavení duchovenstva, a zrovnoprávnil němčinu s češtinou (viz *Obnovené zřízení zemské pro Čechy*, vydané v r. 1627). V červnu roku 1621 byly zinscenovány popravy dvaceti sedmi představitelů českého povstání, které ve své podstatě připomínaly velkolepé divadlo a mělo posloužit k zastrašení případných nepřátelských výpadům proti Habsburkům i následné rekatolizaci. Dalším Fridrichovým počinem byla konfiskace statků neloajální šlechty i měšťanů, která proměnila tvář pozemkové držby v celých Čechách. Podle mandátu z roku 1627 se mohli nekatoličtí šlechtici a měšťané vystěhovat ze země nebo přestoupit na katolickou víru, poddaní jej však museli přijmout bezpodmínečně.¹⁶

Musíme si také uvědomit, že všechny tyto procesy byly uskutečňovány v době, kdy v Evropě probíhala třicetiletá válka a Čechami táhly chvíli co chvíli císařská vojska, která přispívala k chudnutí obyvatelstva vymáháním výpalného nebo ubytováváním vojáků v jejich domech, přičemž domácí jej museli na své náklady živit a napájet po celou dobu jejich pobytu (kolikrát však jejich pobyt trval i několik týdnů). Jedním z nejvíce postižených byl český venkov, kde nepřítel vypaloval celé vsi, sedláci tu utíkali do lesů a z některých se stávali loupežníci. Dochází tu také k znevolňování poddaných, kteří byli nuceni robotovat, byli zbaveni svobody stěhování bez souhlasu vrchnosti nebo volby povolání. Stejně zruinovaná však byla i města, která Obnoveným zřízením zemským ztratila svou politickou moc a byla

¹⁵ ČORNEJ, Petr. *Panovníci českých zemí*. Praha: Fragment, 1992. s. 44 – 46. ISBN 80-901070-5-2.

¹⁶ *Tamtéž*, 46.

jim zrušena stará privilegia, což vedlo k četným bouřím (např. nevolnické povstání na Broumovsku v roce 1680 nebo rebelie Chodů, ukončená popravou Jana Sladkého Koziny v Plzni roku 1695).¹⁷

Naopak výrazně posílila své postavení v rámci české společnosti katolická církev, jejíž pozici potvrdil verdikt vestfálského míru, podle něhož byla náboženská situace v jednotlivých zemích vrácena k roku 1624, tedy v případě českých zemí již k nastolenému katolicismu. Následkem tohoto aktu se naplno rozběhl proces zvaný rekatolizace, při němž docházelo k duchovní obnově nejen českých protestantů. Problémy rekatolizace se však ukázaly záhy, kdy díky masovému odchodu evangelického kněžstva tu zůstaly stovky opuštěných far a katolický klerus na všechny úkoly nestačil ani za pomoci kněží povolanych zejména z německých a polských oblastí. Vedle toho tkvěl problém rekatolizační kampaně v tom, že církvi chyběly hmotné prostředky. Díky aktivitám arcibiskupa Harracha se finance podařilo částečně získat zavedením solní dávky od roku 1633, která platila až do doby Josefa II. Vedle toho se Harrachovi podařilo prosadit zřízení dvou nových biskupství (z původně zamýšlených čtyř) v Litoměřicích (1655) a v Hradci Králové (1664). Právě vznik královéhradeckého biskupského stolce bylo důležité z hlediska jeho působnosti, neboť se vztahoval na území, kde podle zjištění protireformační komise přežívalo protestantství nejvytrvaleji. V roce 1654 oficiálně prohlásila protireformační komise české země za rekatolizované, ale spíše tu šlo o formální postoj obyvatelstva, protože vyjádření katolicismu bylo povinné, ale do jaké míry se lidé skutečně szili a ztotožnili s katolickými dogmaty, je téměř nemožné určit. Nelze však upřít vliv na myšlení lidí působivými slavnostními mšemi, poutěmi do nových kultovních míst a barokní pompou, do níž se nyní víra oděla.¹⁸

3.2. Barokní umění

Baroko ovlivnilo nejen velkou část Evropy, ale jeho vliv je patrný ve všech uměleckých směrech tehdejší doby. Sloh sám o sobě prošel několika vývojovými fázemi, které se obecně datují následovně:

1. rané baroko (1618 – 1700),
2. vrcholné baroko (1700 – 1740),
3. pozdní baroko (1740 – 1780).

¹⁷ HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2002. s. 155. ISBN 80-7185-389-5.

¹⁸ HORA-HOŘEJŠ, Petr. *Toulky českou minulostí*, 4. díl. Praha: Baronet, 1995. s. 85 – 90. ISBN 80-85890-21-6.

Uvedené fáze a jejich časové rozmezí je pouze jednou z možností periodizace baroka, jiní autoři se mohou v některých datacích lišit.¹⁹ V zásadě ale platí, že raná fáze baroka je charakteristická převažujícím podílem zahraničních, a to zvláště italských, mistrů (např. Carlo Lurago, Giovanni Domenico Orsi de Orsini, Francesco Caratti) nad tvorbou domácích autorů. Nový sloh pronikal do prostředí, rozvráceného a vyčerpaného třicetiletým válčením, velice pozvolna. Do myslí a citění obyvatel českých zemí se začleňoval pomalu už díky faktu, že byl považován za součást protireformačního tažení. Po uzavření vestfálského míru byla zpustlá a vylidněná krajina nově rozparcelována a podřízena novým vrchnostem, které dávaly důraz na okázalou reprezentaci, jež se projevovala v úpravách a novostavbách městských a venkovských sídel, ve štědrých darech kostelům či v budování a výzdobě poutních míst. Postupně tak dozrávaly podmínky ke zdomácnění a vyvrcholení barokní tvorby u nás. Na přelomu 17. a 18. století se baroko stalo slohem domácích mistrů, kteří přizpůsobovali požadavky barokní tvorby prostředí, s nímž byli srostlí. V této vrcholné fázi ustupuje dosavadní těžkopádnost a citový nátlak novým aspektům, díky nimž prostor přestává být racionálně traktován, na přednosti nabývá prvek nečekanosti a celý prostor ožívá prolínáním architektury, malby, plastiky a mobiliáře do působivé syntézy. Před polovinou 18. století vrcholí baroko v podobě okázalého patosu, na nějž reagují umělci zklidněním, a nově je větší důraz kladen na rafinovanost tvarů. Toto období, které je také nazýváno rokokem²⁰, v českých zemích setrvává až do sklonku 18. století, kdy definitivně ustoupilo vlně klasicismu.²¹

Svou podstatou je baroko slohem monumentálním, vyjadřujícím absolutistickou moc státu a církve a reprezentujícím feudální šlechtu. Novým projevem tohoto slohu je návrat k „obyčejnému“ člověku. Díky dramatičnosti pohybu, hýřivým bohatstvím, nadbytku a lesku, barokní projevy přehlušovaly každodenní strasti běžných dnů každého jedince, uspokojovaly záliby chudých v slavnostní nádheře a jejich touze po bohatství. Umělci se zase předháněli v hledání cest, jak dosáhnout nejvyššího účinku svého díla.²²

Oproti předchozímu renesančnímu stylu porušuje klasické řádovosti, což se projevuje ve tvarech a vazbách, jakoby neustále vyrovnávajících vnitřní napětí, stěny se prohýbají a

¹⁹ Např. Jaroslav Herout označuje období let 1618 – 1648 dobou manýrismu, jež je charakterizováno stavbami několika zbohatlých jednotlivců. Následuje rané baroko, které je reprezentováno především díly cizích umělců. Od sklonku 17. století do poloviny 18. století, kdy barok v českých zemích dosahuje evropské úrovně, a konečně poslední fázi tohoto slohu nazývá rokokem, trvajícím od 40. let do 70. let 18. století, kdy se začíná překrývat s klasicismem. HEROUT, Jaroslav. *Století kolem nás*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2002. s. 147. ISBN 80-7185-389-5.

²⁰ Rokoko se zvláště v architektuře dostatečně výrazně jako samostatný sloh neprojevuje a kromě rokokového zdobnění a hrvavosti je od baroka pomůže odlišit jen ornament rokaj. *Tamtéž*, s. 155.

²¹ BURIAN, Jan. *Baroko v Čechách v Čechách a na Moravě*. Praha: BB/art, 1993. s. 10 – 12.

²² HORA-HOŘEJŠ, Petr. *Toulky českou minulostí*, 4. díl. Praha: Baronet, 1995. s. 204. ISBN 80-85890-21-6.

vlíní, půdorys se složitě konstruuje z křivek, elips, tvarů konvexních a konkávních a celkově se představa o prostoru znejasňuje. Právě křivka je jedním z nejnápadnějších znaků baroka. Dále dochází k využívání kupolí a oken, jimiž se přivádí světlo do chrámových objektů. Tento dojem umocňují rozsáhlé fresky, které iluzivně rozšiřují prostor, otvírají pohledy do oblačného nebe nebo na sloupové architektury s postavami světců a jejich současníků či nebešťanů.²³ Baroko také usilovalo o vyvolání dojmu, iluze, mocného emocionálního účinku. Z těchto charakteristik vyplývá, že baroku jde hlavně o vnější dojem, který má působit na city a lidskou duši, k čemuž slouží právě okázalé kostelní stavby a jejich vybavení, zlato a mramor, hudba, zpěv, velké církevní slavnosti a velmi rozšířené procesí k poutním místům, při nichž hraje svou úlohu putování okouzující krajinou, po trasách doprovázených kapličkami a tzv. zastaveními.²⁴

Je také důležité zmínit, že baroko nepředstavovalo jen pouhý architektonický projev, prosadil se i v mnoha dalších uměleckých oblastech (sochařství, malířství, hudbě, literatuře, tvorbě nábytku ad.), ale je možné jej považovat i za názorovou ideu a filosofický projev života tehdejší doby, který hledá absolutno, věčnost či nekonečno.²⁵ V našem zájmu je však sledovat architektonickou stránku baroka ve vztahu k utváření krajiny, která si u nás přisvojila osobitý český charakter a výraz.

Všechny uvedené sociální vztahy, ideologické směry, touha po reprezentaci, snaha o pohodlí komfort a příležitost k radovánkám i nezbytnost zabezpečit zemi proti vojsku nepřítelů, si vynutily úpravy starších objektů i budování nových staveb v duchu barokních idejí.

3.3. Sakrální architektura

Hlavními nositeli barokního slohu byla jednak architektura zámecká, jednak také církevní. Jak již bylo naznačeno, církev v dané době usilovala o ideologické ovládnutí země, čímž se sakrální architektuře dostalo téměř neomezených příležitostí k její tvorbě.

Jendou z příležitostí pro barokní architekty byly stavby kostelů v poutních místech, často s přílehlými klášterními komplexy. Zatímco v 17. století se jednalo většinou o stavby obdélného půdorysu, které v pravoúhlém zalomení či v půlkruhu obtáčely chodby ambitů, v 18. století byla architektura těchto kostelů obohacena o útvary baroka, které zavádělo nové

²³ HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2002. s. 148. ISBN 80-7185-389-5.

²⁴ *Tamtéž*, 156.

²⁵ HORA-HOŘEJŠ, Petr. *Toulky českou minulostí*, 4. díl. Praha: Baronet, 1995. s. 199. ISBN 80-85890-21-6.

poměry mezi jednotlivými architektonickými články navzájem i ve vztahu ke kompozičnímu celku.²⁶

Zvláště ve vrcholné fázi barokního církevního stavitelství vznikají kostely se zázračnými obrazy, sochami nebo prameny, založených na podélných i centrálních dispozicích zprohýbaných půdorysů a většinou jednotného prostoru. Často jsou kostely umístovány v krajině na návrší, aby byly zdaleka viditelné, nebo do prostřed prostorů obklopených ambity s kaplemi, čímž vytvářejí ucelené malebné celky. Kde to dovoluje terén, komponuje se především před průčelím schodiště, které hrálo důležitou roli ve velkém ceremonálu poutních slavností. Mimořádná role je přisuzována také symbolice, která se promítá do půdorysů staveb v souvislosti s jejich zasvěcením.²⁷

Venkovské kostely a kostelíky jsou pak spíše drobnější, jednodušší stavby, s podkovovitým nebo čtyřúhelným presbyteriem, se zaoblenými rohy. K západnímu průčelí je připojována věž a nad sakristií se umísťuje oratoř pro patrona (nejčastěji šlechtice). Na přilehlém hřbitově pak stávala márnice, někdy i kostnice, nejednou však také panská hrobka. U kostelů, které nemají věž, zastává tuto funkci dřevěná nebo zděná zvonice, která s průchodným přízemím často sloužila jako brána na hřbitov.²⁸

Vedle těchto barokních novostaveb dochází též k barokizaci kostelů pocházejících z dřívější doby, to nejen při nutných opravách a obnově staveb zničených nebo poškozených ve válkách a za častých požárů, ale přestavují se i mnohé ostatní, aby odpovídaly vkusu doby a tvořily celek s novými barokními zařízeními. Při těchto přestavbách bývaly nahrazovány helmice za cibule s lucernou, nové fasády pokrývaly boční nejčastěji románské a gotické portály, byly přistavovány boční kaple či předsíně, původně plochostropé lodě jsou nyní zaklenuty, na staré klenby jsou nanášeny štukové ornamenty a rámy, středověké sloupy se doplňují barokními hlavicemi nebo pilíře jsou pokrývány umělými mramory.

V této souvislosti bych ráda upozornila na desítky staveb v českých zemích, které se řadí do slohu tzv. barokní gotiky. Jedná se o specifický architektonický styl, který se pro inspiraci vrací přes jeden sloh do minulosti. Tento záměrný historismus využívaly hlavně nejstarší duchovní řády proti novým protireformačním řádům, čímž chtěly demonstrovat svá stará práva v Čechách. Z toho důvodu byl tento směr využíván hlavně při obnovách velkých klášterních kostelů středověkého původu.²⁹ Barokní gotiku, někdy také označovanou

²⁶ PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury II: kultura každodenního života od 16. do 18. století*, 2. díl. Praha: Karolinum, 1997. s. 682. ISBN 80-7184-086-6.

²⁷ HEROUT, Jaroslav. *Století kolem nás*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2002. s. 164 – 165. ISBN 80-7185-389-5.

²⁸ HEROUT, Jaroslav. *Tamtéž*, s. 166.

²⁹ Např. klášter v Sedlci, benediktýnský klášter v Kladrubech, cisterciácký ve Žďáru nad Sázavou nebo klášter

gotizujícím barokem, lze časově vymezit kolem roku 1700 až první třetinou 18. století. Její základní myšlenkou bylo to, že umělci se snaží přiblížit se duchu stavby době, v které vznikly, zatímco tvůrčí způsob plně odpovídá jejich době. Na stavbách této skupiny objektů tedy není snahou popírat, že se jedná o architekturu barokní.³⁰

3.3.1. Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferovi

V Čechách v době barokní působilo několik významných architektů, mezi něž lze bezesporu zařadit i Kryštofa Dientzenhofera a jeho syna Kryštofa Ignáce. Jmenování těchto dvou barokních umělců není nikterak náhodné, neboť právě oni jsou autory skupiny barokních kostelů na Broumovsku. Nejprve tedy pár slov ke Kryštofu Dientzenhoferovi.

Kryštof Dientzenhofer (1655 – 1722) se narodil v hornobavorské stavitelské rodině. V 70. letech, po krátkém působení v Pasově, přesídlil se stavební družinou svých krajanů do Prahy, kde se z políra vypracoval na věhlasného a ceněného architekta, jehož dílo dosáhlo evropské proslulosti.³¹ Kryštof se v Praze oženil s Annou (1685), vdovou po staviteli Janovi Kořím Aichbauerovi, s nímž vyžehnil nevelký dům nedaleko Nostického paláce, čímž se tu natrvalo usadil, zatímco většina jeho bratrů postupně Prahu a Čechy opustila. Mezi jeho první projekty patří kostel v Teplé a v Úterý, dále působil např. při stavbě kaple sv. Maří Magdaleny na Skalce nad Mníškem pod Brdy, zámku v Ostrově nad Ohří, kostela sv. Josefa v Obořišti, kostela sv. Mikuláše na Malé Straně, Vrtbovské zahrady na Malé Straně (dle projektu F. M. Kaňky), kostela sv. Kláry v Chebu, se svým synem pak postavil průčelí a věž pražské Lorety. Zřejmě nejradikálnější barokní stavbou, u níž je možno předpokládat autorství právě Kryštofa Dientzenhofera, je zámecký kostel Zjevení Páně ve Smiřicích. Hlavním výchozím obrazcem půdorysu je zde hloubkový ovál, na kterém se nachází osm pilířů, vynášejících klenbu.³²

V roce 1709 vstoupil Kryštof Dientzenhofer i do služeb ctižádostivého broumovsko-břevnovského opata Othmara Daniela Zinckeho. Dientzenhoferův projekt při benediktýnském opatství s kostelem sv. Markéty v Břevnově v zásadě respektoval prostorové poměry původního kláštera a kostela, radikálním způsobem byly formovány zejména hlavice pilastrů

v Želivi pro premonstráty. Ojedinele vznikaly i novostavby jako např. poutní kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou, jehož autorem je Santini-Aichel. Mezi další představitele barokní gotiky lze zařadit Františka Maxmiliána Kaňku a Octavia Broggia.

³⁰ HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2002. s. 153 – 154. ISBN 80-7185-389-5.

³¹ KOTALÍK, Jiří Tomáš. *Architektura barokní*. Praha: Správa Pražského hradu: DaDa, 2001. s. 27. ISBN 80-86161-38-2.

³² HORYNA, Mojmír. KUČERA, Jaroslav. *Dientzenhoferové*. Praha: Akropolis, 1998. s. 47 – 72. ISBN 80-85770-68-7.

a komplikovaná klenební zóna. Již rok poté byl Kryštof jmenován stálým architektem broumovsko-břevnovského kláštera, a dále prováděl stavby nejen v Praze, ale i na rozsáhlém klášterním panství. Vedle vynalézavého řešení schodišťového nástupu k broumovskému klášternímu kostelu, byly součástí jeho působení na Broumovsku stavby tří venkovských farních kostelíků, v jejichž řešení se architekt vrátil k typu centrál s vtaženými pilíři, které uplatnil na počátku své tvorby v Teplé a v Úterý. Na sklonku roku 1715 se do Čech vrátil z tovaryšského vandru syn Kilián Ignác, který se hned záhy zapojil do práce v břevnovském klášteře, kde dokončil úpravu presbytáře i stavbu prelatury.³³

Kilián Ignác Dientzenhofer, jež se narodil v roce 1689, a který byl již od mládí veden k pokračování v otcových šlépějích, během 35 let své samostatné činnosti vyvinul až horečnou aktivitu a seznam jeho známého díla čítá kolem 200 staveb. Počet jeho realizací je tedy větší než součet staveb ostatních příslušníků rodiny dohromady.³⁴ S jeho jménem je spojena realizace mimo jiné v konventu kláštera v Kladrubech, prelatury ve Sv. Janu pod Skalou, klášter voršilek na Hradčanech, přestavba kostela sv. Tomáše na Malé Straně, aj.

Velmi intenzivní činnosti vyvinul K. I Dientzenhofer nejpozději od roku 1722 i pro jezuitský řád (dokončil východní část areálu Klementina či kostela sv. Mikuláše v Praze, přestavoval jezuitské gymnázium na Malé Straně) a realizoval i monumentální zakázku pro české křižovníky (viz kostel sv. Maří Magdaleny v Karlových Varech). Toto postavení „řádového architekta“ mu přinášelo velké množství úkolů, které by vystačilo na celý život. Některé úkoly tedy vůbec nepřijal, některé naopak doporučil svému nevlastnímu bratrovi Janu Jiřímu Aichbauerovi. Od roku 1730 byl Kilián Ignác také dvorním stavitelem, což obnášelo povinnost projektovat všechny stavby podnikané dvorním stavebním úřadem v Praze i na rozsáhlých venkovských císařských panstvích. Během tohoto dvacetiletého působení se mu však nedostalo možnosti plně uplatnit své schopnosti (s výjimkou monumentální zakázky pražské Invalidovny). V roce 1737 pak přijal funkci pevnostního stavitele, která představovala ohromný objem stavebních prací, ale jen minimum architektonických úkolů. Z uvedeného výčtu je zřejmé, že Dientzenhofer plnil většinu zakázek pro různé církevní a světské instituce, tudíž pro individuální stavebníky pracoval jen minimálně. Výjimkou jsou práce pro Annu Marii Františku Toskánskou, pro niž projektoval zámek v Ploskovicích, Piccolominiho palác na Novém Městě v Praze nebo letohrádek Jana Václava Michny z Vacínova na Novém Městě

³³ HORYNA, Mojmir. KUČERA, Jaroslav. *Dientzenhoferové*. Praha: Akropolis, 1998. s. 69. ISBN 80-85770-68-7.

³⁴ *Tamtéž*, s. 111.

v Praze.³⁵ Pro potřeby vlastní rodiny si na Smíchově na pozemku jezuitské zahrady, který svému oblíbenému staviteli malostranští jezuité věnovali, Kilián Ignác vybudoval Dientzenhoferovský letohrádek (dnes zvaný Portheimka).³⁶

Těžiště tvorby Kiliána Ignáce Dientzenhofera je však nutné hledat v rámci sakrální architektury. Základním odlišením od ostatních autorů je vytváření suverénního klenebního umění, vytvářející jednotně křivé plochy kleneb o mimořádném rozponu a profilech. Východiskem těchto kleneb jsou ovoidové nebo kulové plochy, jejichž realizace vyžadovala vysoce technicky zdatné a specializované zedníky klenbaře. Vlastní půdorys stavby pak byl středově symetricky či osově symetricky ve vztahu k vrcholům těchto křivých ploch do kleneb vyříznut.³⁷ První dvě velké kostelní stavby byly koncipovány na půdorysu řeckého kříže (kostel Narození P. Marie v Nicově u Klatov a kostel sv. Jana Nepomuckého na Hradčanech), který později použil v nových variantách i při stavbě kostela sv. Václava v Broumově, kaple sv. Kříže v Praze v Stodůlkách nebo při klášterním kostele sv. Mikuláše na Starém Městě v Praze, který je jedním z jeho nejznámějších děl. Dalším typickým znakem sakrálních staveb z dílny Kiliána Ignáce je jednodlná pilířová hala (klášter alžbětinek na Novém Městě pražském), kterou však ve třetím desetiletí 18. století vystřídaly dvě linie (kostel sv. Markéty v Šonově u Broumova). Stejně tak lze odvodit další skupiny kostelů s charakteristickými prvky Dientzenhoferových staveb. S určitou jistotou lze říci, že drobné venkovské kostely, které Kilián Ignác stavěl v prvním desetiletí své tvorby na panstvích broumovského kláštera, byly jakýmsi zkušebními realizacemi, v nichž si zkoušel své dispoziční nápady a jejich variace. Tak lze na kostele Všech svatých v Heřmánkovicích vidět první náznaky konkávně proláklými stěnami středního prostoru, konvexně vypjaté pilíře a na hlavních osách připojené vedlejší prostory. Na kostele sv. Anny ve Vižňově si pak vyzkoušel konkávně proláklou stěnu hlavní lodi, zatímco na hlavních osách směrem ke středu lodi byla konvexně vypjatá. Toto technické provedení zdokonalil o několik let později při stavbách kostelů sv. Maří Magdalény v Božanově a sv. Klimenta v Odolené Vodě u Prahy.³⁸

Kryštof Dientzenhofer a jeho syn Kilián Ignác patřili k největším tvůrcům barokní epochy v českých zemích. Zvláště pak význam Kiliána Ignáce přesáhl hranice Čech, když ovlivnil četné tvůrce ve Slezsku, Polsku i Bavorsku. Byl to také on, kdo ovlivnil formování

³⁵ HORYNA, Mojmir. KUČERA, Jaroslav. *Dientzenhoferové*. Praha: Akropolis, 1998. s. 117. ISBN 80-85770-68-7.

³⁶ KOTALÍK, Jiří Tomáš. *Architektura barokní*. Praha: Správa Pražského hradu: DaDa, 2001. s. 92. ISBN 80-86161-38-2.

³⁷ HORYNA, Mojmir. KUČERA, Jaroslav. *Dientzenhoferové*. Praha: Akropolis, 1998. s. 118. ISBN 80-85770-68-7.

³⁸ *Tamtéž*, s. 119 – 138.

české architektury druhé čtvrtiny 18. století a podstatně zasáhl umělecké formování i generace ve třetí čtvrtině 18. století, ať se jednalo o významné umělce nebo často jménem neznámé venkovské stavitele. Zkrátka dientzehoferovské baroko se stalo jedním z nejvýraznějších tvůrčích gest našich dějin a hluboce modelovalo podobu naší země.³⁹

³⁹ HORYNA, Mojmír. KUČERA, Jaroslav. *Dientzenhoferové*. Praha: Akropolis, 1998. s. 149. ISBN 80-85770-68-7.

4. BROUMOVSKO

Broumovsko je geograficky a historicky svébytným krajem, jehož neobyčejné přírodní krásy byly po staletí hospodářsky kultivovány a obohacovány o umělecké památky pod správou benediktinského řádu. Vznikla tak mimořádná harmonická, ekologicky a esteticky vyvážená krajina, pro niž je příznačná pestrost a prolínání krás přírody a historie. Nejde však jen o prostou malebnost, s níž se tu střídají hory a údolí, skály a rokle. Nejde také jen o to, jak poloha sídel a vzhled církevních i lidových staveb umocňují zdejší krajinný ráz. To, čím Broumovsko zvlášť vyniká, je výjimečný *genius loci* – „duch místa“.⁴⁰

4.1. Geografické vymezení

Broumovsko se nachází v bohatě členěné krajině mezi Orlickými horami a Krkonošemi, na území dnešního Královéhradeckého kraje. Správním městem této oblasti je především Broumov, částečně pak i Náchod a Trutnov.

Celé území pokrývá Broumovská vrchovina a jejím nejcharakterističtější znakem je pískovcový reliéf, který vznikl v mladších druhohorách, kdy bylo Broumovsko zalito mořem a ukládaly se zde písky a vápnité jíly. Poté, co moře definitivně ustoupilo, se stalo území Broumovska souší s nemocnějšími souvrstvími pískovců v Čechách, které vítr, déšť, slunce a roční doby začaly měnit povrch pískovcového masivu do dnešní doby.⁴¹ Skalní města, stolové hory, kuesty a jiné tvary reliéfu tvoří dominanty krajiny i jedinečné ekosystémy s typickou flórou a faunou. Ze severu je pak krajina Broumovska rámována Javořími horami s nejvyšším vrcholem Ruprechtickým Špičákem (880 m n. m.).

⁴⁰ *Virtualtravel.cz* [online]. c2006-2010 [cit. 2010-03-31]. Broumov. Dostupné z WWW: <<http://www.virtualtravel.cz/broumov.html>>.

⁴¹ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 2.

Zdroj: Kladské pomezí⁴²

Obr. č. 1: Mapa Broumovska

Broumovsko je známé především svými přírodními krásami. Celé území leží v Chráněné krajinné oblasti Broumovsko. Nachází se tu také Adršpaško-teplické skály, největší a nejdivočejší skalní město ve střední Evropě o rozloze bezmála 19 km², a méně známé, ale o to zajímavější Broumovské stěny. Kromě těchto dvou národních přírodních rezervací s nezachovalejšími zbytky původních ekosystémů tu leží další čtyři maloplošná chráněná území⁴³ (např. stolová hora Ostaš) a stovky menších částí dochované přírody, obklopené kulturní krajinou.⁴⁴

Vymezené území patří k povodí Labe (řeka Metuje) a Odry (řeka Stěnava⁴⁵). Evropské rozvodí probíhá po hřebenu Broumovských stěn. Zvláště významnou roli hraje podzemní voda

⁴² *Turistická oblast Kladské pomezí* [online]. 2006 [cit. 2010-03-05]. Mapa Kladského pomezí. Dostupné z WWW: <<http://www.kladskepomezí.cz/download/mapa-kladskeho-pomezí.jpg>>.

⁴³ Celkem se na území Chráněné krajinné oblasti Broumovska nachází 2 národní přírodní rezervace, 3 přírodní rezervace, 4 přírodní památky a v působnosti správy CHKO Broumovsko je také národní přírodní památka Babiččino údolí.

⁴⁴ *Broumov* [online]. 2001 [cit. 2010-03-02]. Broumov a okolí. Dostupné z WWW: <<http://www.broumov.net/>>.

⁴⁵ Řeka Stěnava je největší řekou Broumovska, což je dáno četnými potoky, které do Stěnavy vtékají od severu i jihu a jejichž údolí se zařezávají do horských masivů.

Polické křídové pánve, která představuje jednu z našich nevydatnějších a nejkvalitnějších zásobáren pitné vody. Proto byla roku 1981 vyhlášena chráněnou oblastí přirozené akumulace vod s ochranným režimem.⁴⁶

Charakter klimatu, který je zde velmi proměnlivý (nejtepleji je ve středu jižní části Broumovské kotliny, zatímco úpatí hor a jejich hřebeny patří do chladné oblasti) a bezpochyby ovlivňuje reliéf krajiny, ale i existenci rostlinných a živočišných společenstev. Lesy se střídají s loukami, vlhčí a úrodnější kotliny se suššími skalními hřebeny a ty zas se slatinami podél potoků a rybníků. Lesní plochy se v průběhu staletí podstatně změnily. Původní, převážně bukový prales postupně nahradily jehličnaté kultury. Podle květeny a zvířeny patří Broumovsko ke středně bohatým územím, což je dáno jak chudým křemičitým podložím, tak relativně vysokým stupněm civilizačního ovlivnění krajiny.⁴⁷

Jedinečný reliéf, urbanismus i architektura vytvářejí neobyčejně pestrou a malebnou, harmonickou kulturní krajinu, mozaiku hor, skal, lesů, luk a polí s lidskými sídly a neobyčejným podílem stavebních památek. Proto je na Broumovsku důležitá ochrana nejen biotopů, ale i dochovaného krajinného rázu.⁴⁸

4.2. Historický vývoj

Dnešní Broumovsko patří mezi oblasti, které významně ovlivnila středověká kolonizace. Středověcí osadníci však nebyli zdaleka prvními, kteří tuto krajinu obývali, avšak toto předkolonizační osídlení zřejmě nemělo trvalejšího charakteru a vždy souviselo s vývojem v centru Kladské kotliny, do níž Broumovsko z geografického hlediska patří. Archeologicky nejstarší nálezy na tomto území pocházejí z doby mladšího paleolitu (40 000 – 8 000 let př. n. l.) a mezolitu (8 000 – 6 000 let př. n. l.)⁴⁹, z pozdějšího neolitického (5 500 – 3 700 let př. n. l.) a eneolitického (3 700 – 2 200 př. n. l.) období je dochováno jen několik

⁴⁶ BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JEŘÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 52.

⁴⁷ V suťových lesích se nachází lilie zlatohlavá, měsíčnice vytrvalá či kaprad' laločnatá, na loukách vstavač mužský, kruštík bahenní a vemeník dvoulistý, v mokřadech vachtu trojlistou, zábělník bahenní i masožravou rosnatku okrouhlostou. Krajina je bohatá na černou i srnčí zvěř, zajíce, ale i koroptve a křepelky. V lesích narazíme z ptáků na budníčka menšího, drozda kvíčalu i kalouse ušatého, ze savců na ježka západního, rejska malého a plcha velkého. Ve vyšších polohách lze objevit datla černého, drozda brávníka, jestřába, káni lesní a čápa černého. Ve vodních tocích a nádržích je stálá populace domácího pstruha potočního, ropuchy obecné, čolka obecného a horského. PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SÚVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 2.

⁴⁸ BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JEŘÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 52.

⁴⁹ Paleolitické nástroje byly nalezeny např. na poli mezi Verněřovicemi a Březovou, které tak dokládají přítomnost lovců na Broumovsku.

ojedinělých nálezů, z čehož lze usuzovat, že tuto vysoko položenou, relativně chladnou a vlhkou krajinu první zemědělci přímo neosídlili.⁵⁰ Neznamená to však, že se jednalo o úplně pustou a neznámou oblast, neboť tu vedlo několik zemských stezek spojujících níže položené krajiny, obydlené neolitickými zemědělci už po několik tisíciletí jak v Čechách, tak ve Slezsku. Nepochybně nejvýznamnější zemská stezka procházela Náchodskou brankou⁵¹ do Kladska a je pravděpodobné, že při ní vznikala na konci 10. a v 11. století i první drobná trvalá sídla, určená k její ochraně. Území podél této stezky bylo od 12. století zvolna osídlováno českými kolonisty, avšak větší příliv trvale usedlého obyvatelstva je patrný až v druhé kolonizační vlně na přelomu 12. a 13. století, kdy se zde natrvalo usazují kolonisté především z německých zemí. Hlavním impulsem tohoto osídlování broumovské krajiny byl dar českého krále Přemysla Otakara I. z roku 1213 benediktýnům z Břevnova, kteří tímto darem získali celé okolí dnešní Police nad Metují a Broumova. Rozsáhlé osídlovací dílo svěřovali broumovští opati vybraným lokátorům, jejichž úkolem bylo získat a přivést na vybrané území nové zemědělce, dále také vyměřovali katastry nově vznikajících vsí, rozdělovali lesní půdu a sami se stávali držiteli svobodných statků, někteří obdrželi i nižší soudní pravomoc (tzv. fojti). Zatímco polická část nově vznikajícího církevního dominia byla osídlena poddanými přicházející převážně z českého vnitrozemí, kolonizace Broumova a jeho okolí se stala součástí mocné vlny přílivu německého obyvatelstva, které ve 13. století zalidnilo i doposud neosídlené hornaté části sousedního Slezska a Kladska. Tito němečtí kolonisté přicházeli hlavně z lidnatých a vyspělých oblastí tehdejší Svaté říše římské (konkrétně se jedná o Durynsko, Franky, Flandry, ad.).⁵²

Příkladem nově založeného města s charakteristickými urbanistickými znaky kolonizačního založení (rozsáhlé pravidelné náměstí s ulicemi v rozích, měšťanské domy na úzkých parcelách)⁵³ může být samotný Broumov, který byl plánovitě založen nad pravým břehem řeky Stěnavy a Hejtmánkovickým potokem kolem roku 1225. Současně se zástavbou vyvýšeného skalnatého ostrohu, který byl zvolen s ohledem na vybudování opevnění, které

⁵⁰ TŮMA, Jan. Osídlení Broumovska před středověkou kolonizací. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JERÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 8.

⁵¹ Náchodská branka bývala od nepaměti jednou z přístupových cest z Kladska do české kotliny. Nejstarší písemná zmínka pochází z roku 1068, kdy Kosmas ve své kronice dokládá, že český kníže Vratislav II. táhl do Polska Náchodskou brankou. Branka, tehdy zvaná jako "Brána zemská", byla tenkrát silně opevněná. Chránil ji dřevěný hrad s osadou v podhradí, která byla v okolí dnešního hřbitovního kostela Sv. Jana Křtitele v Náchodě.

⁵² STRÍDA, Miroslav; DIBELKOVÁ, Irena; NOVÁKOVÁ, Klára; NOVÁKOVÁ, Marcela. *Broumovsko*. Český Těšín: Olympia, 2002. s. 18. ISBN 80-7033-679-X.

⁵³ SLAVÍK, Jan. Broumovsko – krajina bezprostředně broumovská. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JERÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 11.

zahrnovalo i klášter, byly pod městem založeny dvory, mlýny a řemeslnické provozovny. Broumov se stal správní střediskem a jediným místem panství, vyhrazeným pro obchod a řemesla.

Díky rychlému průběhu zakládací činnosti světských i církevních lokátorů bylo osídlení celého Broumovska do konce 13. století v podstatě ukončeno. Mezi církevní vrchností, městskými obyvateli i venkovskými fojty však záhy začaly vznikat konflikty. Roku 1300 povstali pro klášterní moci na Broumovsku držitelé několika fojstství. Toto povstání, při kterém docházelo k plenění církevního majetku, se podařilo ukončit až vojenským zásahem spřátelené šlechty. Za vlády Karla IV. byla broumovským měšťanům udělena městská privilegia jako měšťanům v jiných královských městech, ačkoli Broumov se nikdy královským městem nestal. V 15. století byla tato privilegia doplněna o další práva, např. o právo hrdelní. Konflikty mezi drobnými měšťany a chudinou na jedné straně a vysokou šlechtou a bohatými církevními hodnostáři na straně druhé vedly k hlubokým sociálním a ekonomickým rozporům ve společnosti, které vyústily v husitských válkách, při nichž husité útočili na kláštery a dobývali města. Pevnou oporou katolické strany byl v této době právě Broumov. Vedle husitských vpádů na katolická sídla, krajinu také nemilosrdně drancovala císařská a křižácká vojska. Uklidnění situace přineslo až 16. století, kdy většina kraje patřila Pernštejnům a po nich Smiřickým, a díky jejichž dochází k hospodářskému rozvoji (především domácí plátenictví), který v podstatě trval až do třicetileté války. Situace se znovu zkomplikovala pronikáním luteránského vyznání do českých zemí. Broumovským mnichům, kteří bránili rozšíření nekatolického vyznání, nepomohla ani podpora císaře Rudolfa II. Dokonce se spor o dřevěný kostel v Broumově stal jednou z příčin povstání protestantských stavů proti habsburské monarchii v roce 1618.⁵⁴

Po bitvě na Bílé hoře byli broumovští protestanti tvrdě potrestáni tím, že roku 1621 byla z císařského rozhodnutí městu odebrána veškerá městská privilegia, která jim byla navrácena až roku 1629 na žádost opata Jana Benna z Falkenberku, a to v značně omezené podobě. Během třicetiletého válčení byl samotný Broumov několikrát obsazen a zpusťšen, ať již švédskými nebo císařskými vojsky (k poslednímu vojenskému záboru Švédy došlo v květnu 1648 a trval řadu měsíců). Po skončení války byly vyloupeny nejen kláštery a město, ale zbídačen byl i celý okolní kraj.⁵⁵

⁵⁴ STRÍDA, Miroslav; DIBELKOVÁ, Irena; NOVÁKOVÁ, Klára; NOVÁKOVÁ, Marcela. *Broumovsko*. Český Těšín: Olympia, 2002. s. 19. ISBN 80-7033-679-X.

⁵⁵ HORYNA, Mojmir. Barokní rozkvět Broumovska. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JEŘÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 32.

V roce 1627 bylo pro Čechy vydáno Obnovené zřízení zemské, které se mimo jiné snažilo upevnit postavení katolické církve, jakožto jediné povolené konfese v zemi. V procesu rekatolizace většiny obyvatelstva českých zemí náležela základní role právě církevním organizacím. Kláštery, které v pohusitském období živořily na hraně zániku, nyní znovu obnovovaly svá rozsáhlá panství, hrdě připomínaly své dávné tradice a požívaly všeobecné úcty. Stejně tak tomu bylo i v případě broumovského kláštera, kde rozvoj a zkrášlení kláštera, proboštví i rozsáhlých panství bylo cílem všech opatů barokního období. Situace v Broumově byla navíc ovlivněna faktem, že zdejší opat byl též opatem břevnovského kláštera, a právě tato podvojnost opatské rezidence měla zásadní význam i pro umělecký rozvoj Broumova. Díky této skutečnosti se na Broumovsku setkáváme s díly předních pražských architektů, sochařů, malířů i štukatérů, kteří formovali profil tohoto kraje po celé 17. i následující 18. století. Barokní Broumovsko lze charakterizovat jako zvláště silnou venkovskou enklávu pražské umělecké tvorby, objednávané mimořádnými osobnostmi benediktýnských opatů. Jako příklad za všechny je možné zmínit budování nového opatství v Broumově od roku 1659 podle projektu jednoho z nejvýznamnějších pražských architektů barokní doby Carla Luraga⁵⁶ (jeho podoba se bohužel nedochovala, neboť byla nahrazena pozdějšími přestavbami).⁵⁷ Následující desetiletí vývoje celého Broumova byla spjata s iniciativou opatů broumovsko-břevnovského kláštera.

4.2.1. Opat Sartorius (1630 – 1700)

V roce 1663 byl broumovským opatem zvolen zdejší rodák Tomáš Schneider zvaný Sartorius, který tento úřad zastával celých 37 let. Jeho umělecké podniky byly vyvolány nutností, neboť během jeho vlády zasáhlo opatství několik ničivých požárů, morová epidemie nebo selské rebelie v roce 1680. Na konci 17. století již nastaly příznivější podmínky pro komplexní obnovu a modernizaci nemovitostí klášterního panství. V prvních šesti letech vlády Sartoria byly přestavby prováděny pražským stavitelem Martinem Reinerem, kdy jedním z jeho prvních úkolů byla přestavba klášterního kostela. Reiner byl však více než

⁵⁶ Carlo Lurago (1615 – 1684) byl italský barokní architekt a sochař, který pracoval hlavně v českých a rakouských zemích a v Bavorsku. Jeho jméno je spjata např. s modernizací staroměstského kostela sv. Salvátora v Praze, projektováním a následnou realizací klementinské koleje, přestavbou Lobkovického paláce na Hradčanech, přestavbou zámku v Náchodě, vybudováním kostela v Klášterci nad Ohří či zámku v Humprechtu u Sobotky. Mimo to je Lurago podepsán jako autor mnoha raně barokních chrámů (Břežnice, Hradec Králové, Chomutov, Jihlava, Uherské Hradiště, Opava ad.). KOTALÍK, Jiří Tomáš. *Architektura barokní*. Praha: Správa Pražského hradu: DaDa, 2001. s. 19. ISBN 80-86161-38-2.

⁵⁷ HORYNA, Mojmír. Barokní rozkvět Broumova. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JEŘÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 33.

architektem stavebním podnikatelem, jeho stavby byly spíše konvenční a umělecky nenáročné, a stejně tak tomu bylo i v případě Broumova.

Po roce 1684, kdy broumovský klášter znovu vyhořel, byla oprava svěřena již do rukou Martina Allia, rodáka z lombardského městečka Scaria, který zrušil gotické dvoulodí a na shodném půdorysu a se zachováním velkých částí obvodového zdiva vytvořil monumentální jednolodní chrám, se třemi dvojicemi bočních kaplí a emporami nad nimi. Současně s obnovou broumovského kláštera probíhala podle Alliova projektu i přestavba děkanského kostela sv. Petra a Pavla v Broumově, kde opět zůstala zachována značná část gotického zdiva stavby. V roce 1689 vybudoval Allio špitální kostel sv. Ducha spolu s hospitém pro nemocné a chudé. Dalším jeho počinem na Broumovsku byla stavba kostela sv. Martina a Jiří v Martínkovicích z let 1690 – 1692. Z původního středověkého kostela tu zůstala zachována jen mohutná věž zvonice, která svou koncepcí interiéru směřuje k vrcholně barokním polohám. Martínkovický kostel je nejstarším ze souboru barokních venkovských kostelů, vznikajících od konce 17. století do poloviny století následujícího.⁵⁸

4.2.2. Opat Zinke (1664 – 1751)

17. listopadu roku 1700 byl zvolen novým opatem břevnovsko-broumovského panství Otmar Zinke na doporučení samotného Tomáše Sartoria. Otmar Zinke byl stejně jako jeho předchůdce mimořádnou osobností, právě on se stal oním motorem stavitelské a mecenášské činnosti opatství. Jeho aktivity výrazně přesáhly i rámec kraje, neboť jeho jméno se spojilo i s realizacemi nově založeného proboštství v Legnickém Poli či panství Kladno, Hrdly a Sloupno.⁵⁹ Narodil se roku 1664 ve Slezku, v rodině soukeníků pocházející z Broumova. Ve dvaceti letech vstoupil do broumovského kláštera a po dokončení teologických studií v roce 1689 byl vysvěcen a začal vyučovat na broumovské klášterní škole. Několik let také působil ve Vídni při papežské nunciatuře, kam jej vyslal sám Sartorius, a po návratu zpět do Broumova se staral o ekonomický provoz klášterního panství. V roce 1700 se pak ujal vedení celého panství, ve kterém setrval téměř čtyři desítky let, a během něhož došlo k všestrannému rozvoji a zvelebení kláštera i vybudování několika desítek výjimečných architektonických a uměleckých děl.⁶⁰

⁵⁸ HORYNA, Mojmír. Barokní rozkvět Broumovska. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JEŘÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 34.

⁵⁹ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 5.

⁶⁰ HORYNA, Mojmír. Barokní rozkvět Broumovska. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JEŘÁBKOVÁ,

Jedny z prvních jeho stavebních zakázek byly dvě sochařské realizace pro Broumov v letech 1705 – 1706, které si objednal v Praze u sochaře Jana Brokofa. Hlavní oltář klášterního kostela sv. Vojtěcha se sice nedochoval, naopak zachován do dnešních dnů zůstal Mariánský sloup na broumovském náměstí. Realizací tohoto sloupu s bohatou sochařskou výzdobou byl s největší pravděpodobností pověřen starší ze synů Jana Brokofa, Josef Michael, jemuž lze připsat nejkvalitněji provedené sochy (sv. Václava, sv. Prokopa, sv. Hedviky a sv. Markéty).⁶¹

V roce 1709 vstoupil do služeb Zinkeho architekt Kryštof Dientzenhofer, který vystřídal Pavla Ignáce Bayera, s jehož prací byl opat nespokojen. Nejprve jej zaměstnal při stavbě břevnovského kláštera a budovy prelatury, v následujících letech byl Kryštof Dientzenhofer pozván i k přestavbě kostela sv. Vojtěcha v Broumově, kde měl nově vyřešit prostor nástupu do kostela. Pro broumovské panství později navrhl obnovy venkovských kostelů, které byly ve správě kláštera. Na jeho práci postupně navázal syn Kilián Ignác, který poté, co se na konci roku 1715 vrátil z tovaryšské cesty, postupně přebíral vedení podniku po otci a samostatně začal také projektovat. Ve službách břevnovsko-broumovského kláštera plynule vystřídal svého otce a zůstal v něm až do své smrti v roce 1751.⁶²

Třetí desetiletí 18. století je možné označit za období největšího stavebního rozmachu a uměleckého rozkvětu Broumovska v době barokní. V roce 1721 uzavřel Zinke smlouvu s pražským truhlářem Josefem Ignácem Dobnerem a sochařem Matějem Václavem Jäckelem, kteří se podíleli na vzniku nového hlavního oltáře broumovského klášterního kostela, do kterého byly pořizovány nové oltářní obrazy od Václava Vavřince Rainera. Dále byl do Broumova povolán sochař Hiernle, který měl svými díly doplnit prostor před klášterním kostelem. V letech 1726 – 1733 probíhaly stavební práce na nové budově konventu podle projektu Kiliána Ignáce Dientzenhofera. Obrovská stavba, která na severní straně dokonce vystoupila za původní hranice klášterního areálu, se architektonicky řadí k nejkrásnějším klášterním stavbám v celé střední Evropě. Současně však Kilián Ignác realizoval řadu drobnějších staveb, které dotvářely krajinu celého Broumovska. Jím projektované kostely v Broumově, Heřmánkovicích, Vižňově, Šonově a Božanově a kaple Hvězda navázaly na práci otce Kryštofa Dientzenhofera a společně tak vytvořily soubor kostelů, které jsou znamenitě situovány v krajině, čímž udávají osobitý kulturní profil zdejšího kraje.⁶³

Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 34.

⁶¹ *Tamtéž*, s. 35.

⁶² *Tamtéž*, s. 35 – 36.

⁶³ *Tamtéž*, s. 36 – 37.

Nástupci Otmara Zinkeho v období pozdního baroka, opati Benno Löbl a Bedřich Grundtmann, svými projekty jen doplňovali dílo svých předchůdců. Během tohoto období Kilián Ignác Dientzenhofer navrhl přestavbu původně renesančního zámku v Meziměstí či Anselmo Lurago přestavěl v letech 1753 – 1757 probošství v Polici nad Metují. Přesto byla tato díla již jen jakousi kapkou v moři, hlavní podobu a ráz určily stavby vzniklé za vlády opata Otmara Zinkeho, díky nimž získalo Broumovsko svou kulturní jedinečnost.⁶⁴

⁶⁴ HORYNA, Mojmír. Barokní rozkvět Broumovska. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JEŘÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 37.

5. BROUMOVSKÁ SKUPINA KOSTELŮ

Pojem „broumovská skupina kostelů“ označuje v české barokní architektuře početný soubor farních venkovských kostelů, které vznikly na klášterním zboží břevnovsko-broumovského kláštera. Jádrem tohoto rozsáhlého komplexu budov je samotné sídlo opatů – broumovský klášter.

5.1. Broumovský klášter

Současnou podobu kláštera, nacházejícího se na samé periférii Čech, zformovalo 17. a 18. století, ale jeho existenci lze doložit již do 14. století, kdy tu bylo zřízeno benediktinské proboštví. Nejstarší písemná zmínka o kostele sv. Vojtěcha, který je součástí klášterního areálu, pochází z roku 1357. Význam broumovského kláštera významně vzrostl za husitských válek, kdy se do útrob zdejšího areálu schoval opat Mikuláš s konventem z Břevnova, aby tu úspěšně odolal husitskému obléhání na jaře 1421. Druhým významným obdobím v historii kláštera byla doba rekatolizace po třicetileté válce, kdy zde pobýval sám břevnovský opat, jenž byl v té době v církevní hierarchii na druhém místě za pražským arcibiskupem.⁶⁵

Základním impulsem k přestavbě celého klášterního areálu byly dva ničivé požáry v letech 1664 a 1684. Velkorysá obnova pod vedením stavitele Martina Reinera proběhla mezi léty 1664 – 1671 a její součástí byla i následná výstavba později odstraněné kaple Bolestné Panny Marie. Tentýž stavitel zahájil v roce 1679 také výstavbu velkoryse koncipované klášterní zahrady. Následoval však druhý ničivý požár, díky němuž bylo zřejmé, že poškozené budovy bude nutné stavět podle jiných zásad. Tohoto úkolu se ujal italský architekt Martin Allio, jež v letech 1685 – 1689 zásadně přestavěl klášterní kostel. Po krátkém působení stavitele P. I. Bayera vstoupil do služeb opata Zinka slavný barokní stavitel Kryštof Dientzenhofer, podle jehož projektu byla v Broumově vybudována škola a lékárna při vstupní bráně. Otcovy zakázky převzal po jeho smrti syn Kilián Ignác Dientzenhofer, který vybudoval kapli sv. Gertrudy při chrámové předsíni a celý kostel v roce 1723 vydláždil mramorovými deskami. V roce 1726 vznikla Loretánská kaple a zároveň bylo rozhodnuto o novostavbě celého kláštera. Mezi léty 1727 – 1733 pak pod vedením Kiliána Ignáce vznikla velkolepá novostavba konventu a prelatury opata. Kolem dvou vnitřních nádvoří tak vyrostl dnešní

⁶⁵ BARTOŠ, Günter. Klášter Broumov. In: *Sanquis* 67, 2009. s. 93 – 94.

čtyřpodlažní objekt s působivými dynamicky zprohýbanými rizalitou a se stovkami místností propojených velkoryse dimenzovanými chodbami a schodišti. Siluetu kláštera akcentovaly nárožní pavilony s mansardovými střechami, z kterých bylo možno shlédnout celé rozlehlé klášterní panství s dominantami jednotlivých farních kostelů. Mimořádně rozsáhlý klášterní komplex představuje z typologického hlediska impozantní ucelený soubor dokumentující vývoj barokního slohu i velkorysost jeho stavebníků.⁶⁶

Kolem kláštera byly vybudovány venkovské farní kostely, a to ve většině případů v relativně krátkém období první čtvrtiny 18. století. Motivem tohoto výjimečného stavebního podniku byla obnova již nevyhovující sítě dožívajících dřevěných staveb, které byly malé a jejichž opravy byly neustále náročnější, proto bylo rozhodnuto o jejich nahrazení novostavbami. Jedinou lokalitou, kde není doložena existence dřívější stavby kostela, je Bezděkov, který je geograficky řazen k polické farnosti. Z těchto důvodů není některými autory řazen mezi skupinu broumovských kostelů, ačkoli časovým zařazením i svou architekturou podle projektu Kiliána Ignáce Dientzenhofera, se nikterak významně od ostatních kostelů neodlišuje.⁶⁷ Další otázník se vznáší nad kostelem sv. Martina a Jiří v Martínkovicích, jež je dílem architekta Martina Allia. I v tomto případě jej někteří řadí do dané skupiny barokních kostelů⁶⁸, naopak jiní autoři, zabývající se danou problematikou, chápou broumovskou skupinu kostelů jako dílo otce a syna Dientzenhoferů, tedy bez kostela v Martínkovicích.⁶⁹ Za jeden z článků tohoto souboru by mohl být považován i architektonicky kvalitní kostel sv. Hedviky v Lehnickém Poli vybudovaný Kiliánem Ignácem Dientzenhoferem v letech 1723 – 1738, který se však dnes nachází na polském území.⁷⁰

Nyní si tedy shrňme, které všechny církevní stavby uvádí literatura do skupiny broumovských kostelů. Jedná se o:

- 1) kostel sv. Prokopa v Bězděkově,
- 2) kostel sv. Máří Magdalény v Božanově,

⁶⁶ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 8.

⁶⁷ *Tamtéž*, s. 4.

⁶⁸ Viz např. PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 5. V této publikaci je kostel v Martínkovicích označován za „první či nultý článek broumovské skupiny kostelů“.

⁶⁹ Viz např. KOTALÍK, Jiří Tomáš. *Architektura barokní*. Praha: Správa Pražského hradu: DaDa, 2001. s. 214 – 217. ISBN 80-86161-38-2. Podle tohoto autora tvoří soubor kostelů na Broumovsku kostely ve Verněřovicích, Ruprechticích, Heřmánkovicích, Bezděkově, Vižnově, Otovicích, Šonově, Boženově a Křinicích (kaple P. Marie na Hvězdě).

⁷⁰ Viz např. KOTALÍK, Jiří Tomáš. *Architektura barokní*. Praha: Správa Pražského hradu: DaDa, 2001. s. 216. ISBN 80-86161-38-2.

- 3) kostel sv. Václava v Broumově,
- 4) kostel Všech svatých v Heřmánkovicích,
- 5) kaple Hvězda v Broumovských stěnách,
- 6) kostel sv. Martina a Jiří v Martínkovicích,
- 7) kostel sv. Barbory v Otovicích,
- 8) kostel sv. Jakuba Většího v Ruprechticích,
- 9) kostel sv. Markéty v Šonově,
- 10) kostel sv. Michaela Archanděla ve Verněřovicích,
- 11) kostel sv. Anny ve Vižňově.

Žádná práce, věnující se problematice broumovské skupiny kostelů, do tohoto okruhu staveb již nezapočítává stavbu kostela v Lehnickém Poli, nacházející se několik desítek kilometrů za hranicemi našeho státu. Jelikož je v této práci pozornost věnována barokním stavbám právě na Broumovsku, tedy na území geograficky vymezeném v rámci českého státu, ve svém výkladu se stejně jako jiní autoři zabývající se danou problematikou také nebudou zabývat tímto kostelem na polském území. Stejný postup je však nutné aplikovat i v případě kostela v Bezděkově, který se nachází za hranicemi daného území, tudíž ani on nebude obsahem studia této diplomové práce. Navíc tento kostel sv. Prokopa není ani prostorově vázán k žádnému jinému kostelu broumovské skupiny, neboť svým průčelím pohledově směřuje ke křižovatce cest do Machova, Náchoda a Police nad Metují, jakožto centra proboštví. Zůstává tak otázkou, zda do broumovské skupiny kostelů počítat kostel sv. Martina a Jiří v Martínkovicích, jehož autorem je Martin Allio. Podívejme se nyní na tento kostel podrobněji a v následném porovnání s charakteristikami ostatních vyjmenovaných církevních staveb, jejichž realizace je připisována rodině Dientzenhoferů, bude zřejmé, zda jej můžeme zahrnout do této skupiny broumovských kostelů či nikoliv.

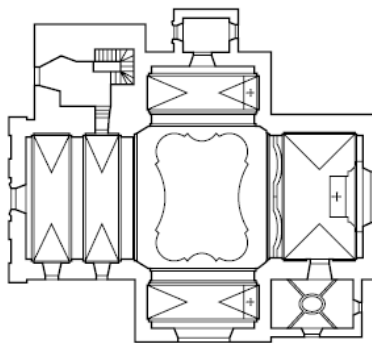
5.2. Kostel sv. Martina a Jiří v Martínkovicích (1690 – 1692)

Nejstarší zmínka o Martínkovicích, která se nepochybně týká už kostela, pochází z doby opata Bavora (1290 – 1332), který nechal v Martinově vsi postavit kamennou věž. Kostel byl dřevěný a zděná věž k němu byla postavena v r. 1650. Je pravděpodobné, že šlo o přestavbu kamenné věže středověké. Podle dochovaných písemných zmínek z let 1690 – 1692 se začalo na barokní stavbě podle plánu Martina Allia pracovat od 29. března r. 1690 a

stavební práce skončily dnem 20. října roku 1692.⁷¹ Jediné, co se ze starého kostela dochovalo, byla právě zmíněná zděná věž, která při barokní přestavbě byla nastavena a pokryta bání.

Nová stavba kostela, v dolní části obce nad řekou Stěnavou, byla kamenná a založena na půdorysu řeckého kříže, střední část lodi vrcholí kupolí, čtyři ramena kříže jsou zaklenuta valenými klenbami s výsečemi a všechny plochy posloužily jako prostor pro freskovou výzdobu, jejíž autor, Felix Antonín Scheffler, tu zpodobnil výjevy ze života Panny Marie, sv. Jiří a sv. Martina. Architektura kostela počítala i s umístěním rozměrných oltářů s monumentální sochařskou výzdobou a bohatě zdobenou kazatelnou, čímž do prosté venkovské samoty vnesla italského barokního ducha.⁷² Právě díky tomuto pojetí, které je stylově spjato s doznívajícím obdobím raného baroka s výraznou italskou orientací, se kostel v Martínkovicích výrazně odlišuje od „dientzenhoferovských“ kostelů na Broumovsku.⁷³

Kostel se zvonící je obklopen hřbitovem s ohradní zdí, v ní je zapuštěna márnice a drobná kaple. V blízkosti se nachází farní budova z roku 1690 s pozdně barokním průčelím, která je s největší pravděpodobností také Alliovým dílem. Svého času tu často pobýval i významný český historik V. V. Tomek. Křížová cesta ke kostelu pak byla doplněna během 19. století.

Zdroj: Naše Broumovsko⁷⁴

Obr. č. 2: Půdorys kostela v Martínkovicích

⁷¹ *Benediktinské opatství sv. Václava* [online]. 2008 [cit. 2010-04-05]. Martínkovice. Dostupné z WWW: <<http://www.klaster-broumov.cz/martinkovice.htm>>.

⁷² NOVOTNÁ, Dana. Broumovská barokní skupina kostelů. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JEŘÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 46.

⁷³ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 5.

⁷⁴ *Naše Broumovsko* [online]. 2006 [cit. 2010-04-15]. Kostely na Broumovsku. Dostupné z WWW: <<http://www.nase.broumovsko.cz/editor/image/info/File/Architektura/10-17.pdf>>.

5.3. Kostel sv. Máří Magdalény v Božanově (1709, 1737 – 1740)

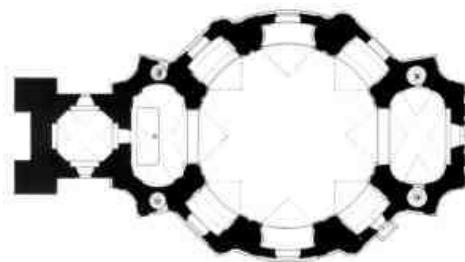
Kostel v Božanově stál již v raném středověku a byl, stejně jako jiné kostely v okolí, dřevěný. Původně byl zasvěcen sv. Bartoloměji a stával přibližně o sto metrů výše. Stavba dnešní svatyně pak byla zahájena v roce 1709 a po delší pauze byla dostavována v letech 1733 – 1743 za opata Benno Löbla. Při první etapě byla zřejmě zdvižena věž a patrně i přiléhající presbytář podle projektu Pavla Ignáce Bayera nebo Kryštofa Dientzenhofera, zatímco v druhé etapě probíhala výstavba podle projektu Kiliána Ignáce Dientzenhofera. Hlavní stavební etapa probíhala mezi léty 1737 – 1740, zatímco úplné dokončení je datováno k roku 1743, kdy vznikl nástropní freskový medailon od Karla Kováře.⁷⁵

Stavba byla komponována jako centrální kruhový prostor zaklenutý kupolí s osmi lunetami s připojenými elipsovítymi prostory presbytáře a kruchty. Za presbytářem je připojena mohutná hranolová věž, druhá strana stavby je pak zdobena prostým tabulovým štítem. Jedinými prvky, kterými architekt rozdělil prostor, jsou zděné pilíře a římsy. Zatímco dvojice pilířů hlavní kruhové části je poměrně jednoduchá, pilíře v rozích přisazených nik jsou mnohem členitější. První dvojice vytváří dojem prosté monumentality, zadní partie pak mají úlohu navodit zdání členitosti a optického prodloužení niky tak, aby si divák neuvědomil, že výklenky jsou hluboké jen na tloušťku zdi celého kostela. Výsledný efekt je tak překvapující, že zde téměř není zapotřebí freskové výmalby ani množství mobiliáře k umocnění dojmu. Velmi zajímavého efekt architekt dosáhl v exteriéru, kde pracoval s velice členitým půdorysem. K základnímu kruhovému prostoru přičlenil dva oválné v hlavní ose a hranol věže. Zatímco osm pilířů nesoucích kupoli se částečně vepsalo do vnějšku kruhu čtyřmi vysokými pilastry, další pilíře již čitelné nejsou, neboť se skryly ve zdivu oválných přístavků. Hlavní vstup navíc projektant zvýraznil mohutným štítem a celou stavbu pak zakryl střešou, jejíž tvar je složen z mnoha prostorově velmi efektních ploch konkávních a konvexních tvarů.⁷⁶

Součástí areálu kostela je hřbitov s ohradní zdí a vstupní branou z 15. století. Jako jediný z venkovských kostelů na Broumovsku má také věžní hodiny, které byly osazeny v roce 1880 a o století později vyměněny za nové.

⁷⁵ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 30.

⁷⁶ NOVOTNÁ, Dana. Broumovská barokní skupina kostelů. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JERÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 39 – 40.

Zdroj: Collegium pro arte antiqua⁷⁷

Obr. č. 3: Půdorys kostela v Božanově

5.4. Kostel sv. Michaela Archanděla ve Verněřovicích (1719 – 1723)

Tento kostel stojí na místě původní dřevěné, několikrát přestavované svatyně na návrší uprostřed obce. Lámání kamene pro potřeby novostavby doložené z let 1708 – 1712 naznačuje, že první realizace tohoto venkovského kostela byla zamýšlena ještě podle staršího projektu Pavla Ignáce Bayera. Přípravy stávající stavby podle nového plánu Kryštofa Dientzenhofera se rozběhly v letech 1716 – 1717, ale základní kámen byl položen až roku 1719. Samotná přestavba byla dokončena a posvěcena v roce 1720, avšak její dovybavení se protáhlo až do roku 1723, které probíhalo již v režii jeho syna Kiliána Ignáce Dientzenhofera.⁷⁸ Při půdorysu stavby bylo použito oválu s prodlouženou centrálou. Obvodová zeď je členěna širokými okenními nikami s přisazenou dřevěnou kruchtou na západě. Schodiště na ni vedou v síle zdi, aby nenarušila prostor. Rytizovaný prostor završuje ústřední baldachýn dřevěné klenby omítané na rákos. Zvnějšku se k oválu řadí štíhlá hranolová věž na západě a půdorysně stejně vyměřená sakristie na východě. Ke střeše nad centrální oválnou stavbou se přimyká malá stříška sakristie a cibule barokní bání s lucernou. Verněřovická stavba se co do použití architektonických prvků (pilíře, orámování oken, římsy, omítky) velmi blíží stavbě v Otovicích.⁷⁹

Dobový mobiliář sem byl přenesen z klášterního a farního kostela v Broumově, pouze hlavní oltář byl pořízen přímo pro tento chrám. Je dílem malíře Felixe Antonína Schefflera a

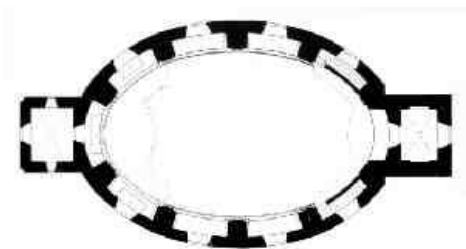
⁷⁷ *Collegium pro arte antiqua* [online]. 1998 - 2008 [cit. 2010-04-15]. Památky Broumova. Dostupné z WWW: <<http://www.collegium.cz/index.php?menu=broumovsko/pamatky&page=kostely>>.

⁷⁸ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SÚVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 17.

⁷⁹ NOVOTNÁ, Dana. Broumovská barokní skupina kostelů. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JERÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 42.

představuje Zjevení sv. Archanděla Michaela na hoře Gargano v jižní Itálii. Tentýž malíř vyzdobil v roce 1735 kostel freskami.⁸⁰

Kostel doplňuje komplex hřbitova s ohradní zdí, farou a dnes již zbořeným hospodářským dvorem. Na hřbitově stojí Kaple dobré vůle, která byla roku 1887 přestavěná z původní márnice.

Zdroj: Collegium pro arte antiqua⁸¹

Obr. č. 4: Půdorys kostela ve Verněřovicích

5.5. Kostel sv. Jakuba Většího v Ruprechticích (1720 – 1723)

První písemné zmínky o obci Ruprechtice pocházejí z šedesátých let 14. století, ale předpokládá se, že obec pod nejvyšším vrcholem Javořích hor – Ruprechtickým Špičákem – byla založena kolem roku 1250. Dnešní kostel z let 1720 – 1723 stojí na místech staršího dřevěného kostela a byl vystavěn zřejmě podle projektu Kryštofa Dientzenhofera. I v tomto případě však finální podobu kostela určil až jeho syn, neboť stavba se poněkud protahovala a definitivní úprava stropu byla dokončena až v roce 1746. Kostel je koncipován jako hala protáhlého osmibokého půdorysu členěného širokými okenními nikami. Ze západu je do prostoru vestavěna dřevěná kruchta. Sedlová střecha se na západě přimyká k volutovému štítu, na východní vrchol je posazen jednoduchý sanktusník.⁸²

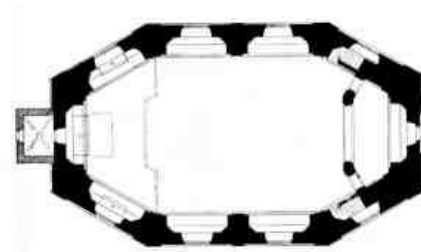
Interiér charakterizuje rytmická strohost pravidelně rozmístěných arkádových výklenků, do kterých jsou vyjma dvou polí při chóru vloženy dřevěné empory. Roku 1726 byl do interiéru přenesen mobiliář z klášterního kostela v Broumově. Z roku 1786 pochází dřevěný strop, vytvořený tesařem Josefem Opitzem, který byl vymalován nástěnnými

⁸⁰ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 17.

⁸¹ *Collegium pro arte antiqua* [online]. 1998 - 2008 [cit. 2010-04-15]. Památky Broumova. Dostupné z WWW: <<http://www.collegium.cz/index.php?menu=broumovsko/pamatky&page=kostely>>.

⁸² NOVOTNÁ, Dana. Broumovská barokní skupina kostelů. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JERÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 43.

malbami se scénami ze života sv. Jakuba, jež však později zanikly. Součástí areálu kostela jsou ještě další dvě stavby, a to průchozí zvonice z 16. století a kostnice datována rokem 1699, na jejímž místě stával údajně dříve dřevěný kostelík.

Zdroj: Collegium pro arte antiqua⁸³

Obr. č. 5: Půdorys kostela v Ruprechticích

5.6. Kostel Všech svatých v Heřmánkovicích (1722 – 1727)

Heřmánkovice jsou vsí založenou podél potoka v první etapě kolonizace zdejší krajiny kolem roku 1255. První písemné zmínky o zdejším kostele pocházejí z roku 1353, kdy tu stávala dřevěná stavba. V roce 1672 byla nahrazena novější stavbou, avšak opět dřevěnou. Podobu dnešního kostela vtiskl až Kilián Ignác Dientzenhofer, kdy v rozmezí let 1722 – 1727 byla postavena nová budova kostela. Přípravné fáze byly zahájeny už roku 1720, o tři roky později byl kostel posvěcen a teprve na přelomu let 1726 a 1727 vybaven oltáři z broumovských kostelů. Práce na interiéru pokračovaly i roku 1736, kdy klenba chrámu byla vymalována velkolepou freskou od Karla Kováře s tématem oslavy Všech svatých.⁸⁴

Co se týká půdorysu, je kostel Všech svatých v Heřmánkovicích jednou z tvarově nejodvážnějších staveb celé skupiny sakrálních staveb na Broumovsku. Architekt jej komponoval jako protáhlý oktogon s přidanými podélnými poli pro oltář na východě a kruchtu na západě. Šest z osmi stěn, které tvoří plášť stavby, je postaveno na křivkách konvexně prohnutých směrech do interiéru, tudíž se konkávně promítají v exteriéru. Celá stavba je tak v půdoryse velmi výrazně rozehrána, i když na první dojem může působit jako jen jako prostý ovál doplněný dřevěnou klenbou, respektive dřevěným stropem s vysokým fabionem, který vytváří iluzi klášterní klenby. Monumentální pojetí zdůrazňuje i kontrast

⁸³ Collegium pro arte antiqua [online]. 1998 - 2008 [cit. 2010-04-15]. Památky Broumovska. Dostupné z WWW: <<http://www.collegium.cz/index.php?menu=broumovsko/pamatky&page=kostely>>.

⁸⁴ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SÚVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 22.

relativně úzké a převýšené věže, která nahrazuje vstupní fasádu, s rozvinutou kulisou zprohýbaného bočního průčelí. K plochým závěrům se na východní straně sakristie, jejíž půdorys je objemově téměř shodný s prostorem věže, ale při vnějším pohledu se malá sakristie oproti mohutné věži téměř ztrácí.⁸⁵

Kostel v Heřmánkovicích je mimořádný svým krajinným účinkem, dynamickým objevem i působivým interiérem. Přestavuje stavbu, která plně reprezentuje vyspělé mistrovství Kiliána Ignáce Dientzenhofera, který zde měl příležitost plně rozvinout svoji vlastní tvůrčí činnost.⁸⁶

Zdroj: Collegium pro arte antiqua⁸⁷

Obr. č. 6: Půdorys kostela v Heřmánkovicích

5.7. Kostel sv. Anny ve Vižňově (1723 – 1724)

I tento kostel, pocházející z let 1724 – 28, stojí na místě někdejší kamenné stavby, která tu nahradila původně dřevěnou svatyně z první poloviny 14. století. Přípravné práce ke stavbě byly zahájeny za opata Otмара Zinka v roce 1719, ale poté byly na čtyři roky přerušeny a výstavba se naplno rozběhla až roku 1724.

Kostel sv. Anny tvoří co do tvarového řešení navzájem se doplňující dvojici s kostelem Všech svatých v Heřmánkovicích. Na rozdíl od jasného oktogonu zde Kilián Ignác Dientzenhofer použil jako základ půdorysu ovál, na němž vytyčil osm úseků zvýrazněných širokými okenními nikami, na východě prodloužil loď o vložené pole presbytáře a za něj v ose umístil sakristii. Podobným způsobem jsou na západě řazeny kruchta a věž. Boční stěny hlavní lodi jsou zprohýbány konkávně-konvexními křivkami, což celou stavbu včetně střech

⁸⁵ NOVOTNÁ, Dana. Broumovská barokní skupina kostelů. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JEŘÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 40.

⁸⁶ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jirí T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 22.

⁸⁷ *Collegium pro arte antiqua* [online]. 1998 - 2008 [cit. 2010-04-15]. Památky Broumovska. Dostupné z WWW: <<http://www.collegium.cz/index.php?menu=broumovsko/pamatky&page=kostely>>.

dynamicky rozehrává. Některé další prvky najdeme i na jiných kostelech broumovské skupiny, jako například členění stěn nik tak, aby vyvolaly iluzi co nejčlenitějšího prostoru, jako v kostele v Božanově. V členění interiéru je použito plochých pilastrů tvořících dvojici s hloubkovou iluzí. Pilastry nesou členitou římsu a dřevěný strop s vysokým fabionem imitujícím klášterní klenbu bez freskové výzdoby, kleneb je použito jen v presbytáři a v podvěží. Exteriér kostela je jedním z nejčistších a nejkrásnějších příkladů dynamického baroka, což navíc umocňuje hra světla a stínů na fasádách a střeších.⁸⁸

Zdroj: Collegium pro arte antiqua⁸⁹

Obr. č. 7: Půdorys kostela ve Vižňově

5.8. Kostel sv. Barbory v Otovicích (1725 – 1726)

I v Otovicích stávala nedaleko dnešního kostela starší dřevěná kaple zasvěcená sv. Jiří, která však musela v letech 1725 – 1726 ustoupit plánům Kiliána Ignáce Dientzenhofera. Autor při stavbě pravděpodobně použil starší návrh svého otce Kryštofa. V letech 1748 – 1750 byly v chrámu upravovány oltáře, z nichž některé lze datovat až do 17. století.

Kostel je koncipován jako čistý ovál s připojeným věncem osmi kaplí, které jsou viditelné jak v interiéru, tak z exteriéru. V podélné ose jsou připojeny sakristie a oratoř, v příčné ose jsou vedlejší prostory ukončeny polygonálně ve tvaru pěti stran osmiúhelníku a navíc jsou výškově odstupňovány a jejich hmoty vystupující z obvodového zdiva se výrazně uplatňují na jednoduše rámovaných bočních stěnách pojatých jako jednotná fasáda obtékající celý kostel.⁹⁰ Stavba má dřevěný strop s vysokým fabionem, je korunována prostou sedlovou střechou se sanktusníkem uprostřed. Interiér kostela je sice členěn pilastry, římsami a

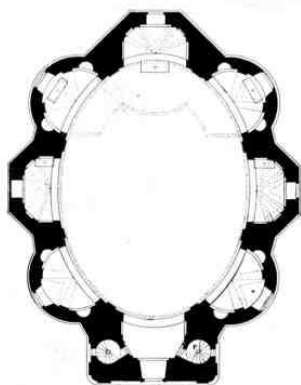
⁸⁸ NOVOTNÁ, Dana. Broumovská barokní skupina kostelů. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JEŘÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 45 – 46.

⁸⁹ *Collegium pro arte antiqua* [online]. 1998 - 2008 [cit. 2010-04-15]. Památky Broumovska. Dostupné z WWW: <<http://www.collegium.cz/index.php?menu=broumovsko/pamatky&page=kostely>>.

⁹⁰ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SÚVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 17.

orámováním kaplových výklenků, ale všechny tyto prvky nechávají vyznít především architekturu a prostor jako celek, jelikož nejsou tolik výrazné. Architekt zajímavě vyřešil problém přisazení kaplí z vnější strany kostela, totiž zvýrazněním hlavního tvaru a stavby lodi, a kaple k němu nechal přisazené s nevýraznými plochými stříškami, za nimi je jasněji členěná hlavní stavba se štítem ve vstupním průčelí, sedlovou střechou a sanktusníkem na ní sedícím.⁹¹

V rámci broumovské skupiny kostelů je konzervativní Kryštofovo schéma, založené na přiřazování prostor, poprvé dynamizováno kontinuální křivkou stěn, dramatickým výškovým odstupňováním vedlejších prostor a propracovaným členěním architektonických detailů, jejichž autorem je bezpochyby Kilián Ignác Dientzenhofer.⁹²

Zdroj: Collegium pro arte antiqua⁹³

Obr. č. 8: Půdorys kostela v Otovicích

5.9. Kostel sv. Markéty v Šonově (1727 – 1730)

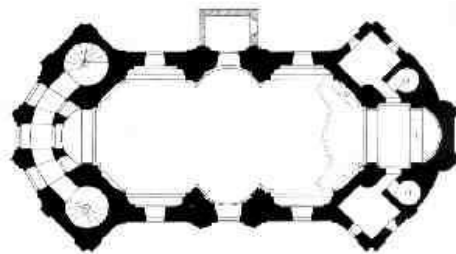
Kolem roku 1300 tu existovala ves s dřevěným kostelíkem. Dnešní kostel byl postaven v letech 1727 – 1730 podle projektu Kiliána Ignáce na svahu nad obcí, zatímco starší dřevěný kostel stával východněji a za své vzal roku 1775 při ničivém požáru. Z roku 1757 je datována rokoková kazatelna, nástrovní malby od Františka Srůtka z Náchoda pak pocházejí z roku 1867.

⁹¹ NOVOTNÁ, Dana. Broumovská barokní skupina kostelů. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JEŘÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 42 – 43.

⁹² PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 21.

⁹³ *Collegium pro arte antiqua* [online]. 1998 - 2008 [cit. 2010-04-15]. Památky Broumovska. Dostupné z WWW: <<http://www.collegium.cz/index.php?menu=broumovsko/pamatky&page=kostely>>.

Kostel má půdorys pravouhlého obrazce se zaoblenými kratšími stranami, podélné zdi jsou však konkávně prohnuty do tří polí a v rozích stavby se diagonálně řadí dvojvěží se štítem na straně jedné a dvojice schodišťových válců s kněžištěm uprostřed na straně druhé. Dřevěný strop s vysokým fabionem spočívá ještě na vyšší kladí, dřevěná kruchta vybíhá až do lodi, její délka však byla ještě upravena na konci 18. století. Hlavní prostor kostela je určen zvlněnými plochami zdí s poměrně subtilními pilastry nesoucí mohutnou, vysokou a bohatě profilovanou římsu, která iluzivně pokračuje malbou na stropě, který jako v mnoha dalších kostelech broumovské skupiny tvoří vysokým fabionem dojem klášterní klenby. Celkový dojem jednoduše vnitřního prostoru lodi je rozčleněn bočními, později doplněnými visutými křídly kruchty na dřevěných sloupech. V mezikruží po stranách presbytáře umístil architekt chodbičky do dvou osově souměrných místností, sloužících jako sakristie a sklad či pokladnice v přízemí, a dvě šneková schodiště pro přístup do dvou prostorů v patře nad nimi. Protilehlý prostor mezi oběma věžemi je v patře využit pro kruchtu, v přízemí se pak otevírá do monumentálního otevřeného vestibulu. Kostel sv. Markéty je tvarově nejexpresnější stavbou Kiliána Ignáce Dientzenhofera, a to především díky vrstvení a částečné rotaci hmot okolo středu tím, že se obě průčelí od sebe oddálily po opsané kružnici, pootočily se k sobě navzájem nárožím a umožnily střednímu štítu a celému průčelí vytvořit až divadelní kulisu, která tvoří nejen dominantu obce, ale objevuje se i v dálkových pohledech z broumovského kláštera.⁹⁴

Zdroj: Collegium pro arte antiqua⁹⁵

Obr. č. 9: Půdorys kostela v Šonově

⁹⁴ NOVOTNÁ, Dana. Broumovská barokní skupina kostelů. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JEŘÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 44 – 45.

⁹⁵ *Collegium pro arte antiqua* [online]. 1998 - 2008 [cit. 2010-04-15]. Památky Broumavska. Dostupné z WWW: <<http://www.collegium.cz/index.php?menu=broumovsko/pamatky&page=kostely>>.

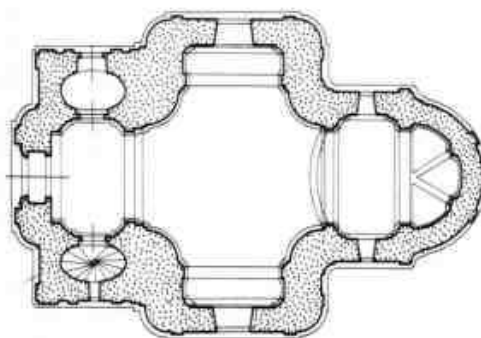
5.10. Kostel sv. Václava v Broumově (1729)

Kostel sv. Václava byl postaven v roce 1729 na místě dřevěné evangelické modlitebny z první poloviny 17. století. Tato luteránská modlitebna má své pevné místo v české historii, neboť právě její násilné uzavření v roce 1618 bylo jedním z podnětů k pražské defenestraci a zahájení stavovského povstání jako první fáze třicetileté války. V roce 1676 byl na jejím místě postaven dřevěný kostel, který byl však nahrazen zděnou novostavbou na konci 20. let 18. století Kiliánem Ignácem Dientzenhoferem.⁹⁶

Architekt stavbu řešil jako protaženou centrálu na půdorysu řeckého kříže, k němuž se z ulice připojuje kruchta se dvěma oválnými prostory po boku, z nichž pravý je využit jako schodiště a na druhé straně tvoří jedno pole plackové klenby s půlkruhovou apsidou presbytář. Budova je celozděná, což umožnilo použít nad hlavním prostorem půdorysu plackovou klenbu nesenou čtyřmi diagonálně postavenými mohutnými pilíři s vydutou lící plochou. Klenba nese freskovou výzdobu jak v hlavním prostoru, tak i v navazujícím kněžišti tvořeném další plackovou klenbou a v závěru třemi hlubokými lunetami v půlkruhové apsidě. Celková stavba je opět příkladem mistrovské hry s architektonickými prvky tak, aby stavba působila monumentálním dojmem, ačkoli staveniště na hraně svahu v ulici vedoucí z náměstí bylo poměrně stísněné a odpovídalo parcele pro stavbu většího obytného domu. Celé průčelí proto architekt zvýšil kulisou segmentového štítu a použil pro tvarosloví opět osvědčenou škálu prvků: pilastry s vysokou římsou ještě mnohonásobně odstupňovanou, dělicí pole jednotlivých částí stavby, různé druhy omítek, kamenné prvky či vysoký sokl. Drobnému průčelí tak vtiskl řád monumentální stavby. Ačkoli střecha a členění celé hmoty je poněkud jednodušší než u staveb volně stojících, kostel se neuplatňuje jako solitér, ale v celé vedutě města.⁹⁷

⁹⁶ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 13.

⁹⁷ NOVOTNÁ, Dana. Broumovská barokní skupina kostelů. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JERÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 41.

Zdroj: Collegium pro arte antiqua⁹⁸

Obr. č. 10: Půdorys kostela v Broumově

5.11. Kaple Panny Marie na Hvězdě (1732 – 1733)

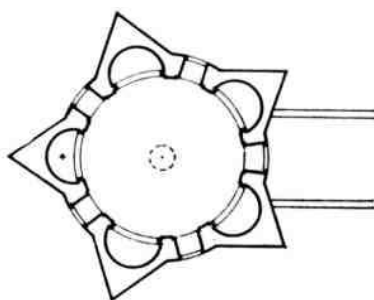
Stavba o půdorysu pěticípé hvězdy stojí na místě, kde dal opat Tomáš Sartorius v roce 1670 vztyčit dřevěný kříž s pozlacenou plechovou hvězdou. Kaple byla zbudována podle návrhu Kiliána Ignáce Dientzenhofera v letech 1732 – 1733. Iniciátorem stavby byl opat Otmar Zinke, který ji také v roce 1733 vysvětil. Tato stavba z místních pískovcových bloků svou krásnou polohou na temeni Broumovských stěn dominuje dalekému okolí.⁹⁹

Tato poměrně malá stavba je přístupná po klenutém mostě vedoucím přes cestu ve skalní rozsedlině. Uvnitř je kruhový půdorys, zatímco zvenku má tvar pěticípé hvězdy, což koresponduje se symbolem Panny Marie jako jitřní hvězdy zářící na nebesích. Motiv hvězdy podtrhuje i deseticípá mariánská hvězda na pozlacené makovici, vztyčená na vrcholu kaple. Vnitřní uspořádání i klenbičky okolo centrální klenby prozrazují tvar střechy, horní lucerna je pak zakončena dvojitým kuželem a již zmíněnou pozlacenou hvězdou. Díky své dominantní poloze kaple symbolicky střežila kraj svým věčným světlem jako maják víry, záštity, ochrany a křesťanského požehnání.¹⁰⁰

⁹⁸ *Collegium pro arte antiqua* [online]. 1998 - 2008 [cit. 2010-04-15]. Památky Broumavska. Dostupné z WWW: <<http://www.collegium.cz/index.php?menu=broumovsko/pamatky&page=kostely>>.

⁹⁹ NOVOTNÁ, Dana. Broumovská barokní skupina kostelů. In: BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JEŘÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003. s. 42.

¹⁰⁰ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 33.

Zdroj: Collegium pro arte antiqua¹⁰¹

Obr. č. 11: Půdorys kaple Hvězda

5.12. Charakteristické znaky sakrálních staveb na Broumovsku

Nyní se pokusím shrnout všechny základní poznatky o broumovských svatostáncích a vytyčit základní charakteristické znaky zdejších staveb, na jejichž základě bude možné říci, zda dílo Martina Allia v Martínkovicích je možné začlenit do skupiny broumovských kostelů či nikoliv.

Pro všechny zmíněné církevní chrámy platí (s výjimkou kostela v Martínkovicích), že mají jednu společnou osobu, která iniciovala jejich vznik, a to opata Otmara Zinkeho. Vedle toho většina kostelů má společného projektanta a stavitele a všechny případy pak spojuje i uplatnění specifického typu venkovského kostela. Takový typologický příklad musel primárně naplnit požadavky na jednoduché a přehledné řešení v zásadě jednolodní svatyně se zvonící, která musela být laciná a rychle realizovatelná bez příliš složitých technických prvků a bohatší dekorativní výzdoby. Stavební solidnost tak dominovala nad uměleckými ambicemi. Důvodem byla logicky jednak nižší úroveň provádějících lokálních zedníků a fakt, že tyto kostely byly v zásadě budovány na náklad samotných farností a dobročinných sbírek. Opatství pouze finančně přispívalo zapůjčením potřebného finančního kapitálu maximálně do výše 50 % nákladů a péčí o poskytnutí mobiliáře vyřazeného z fondu ostatních kostelů. Z tohoto důvodu bylo proto v případě většiny kostelů (mimo Božanova a Martínkovic) užito falešných dřevěných stropů s plochým zrcadlem, pobitých rákosem a omítaných, které imitovaly sjednocující baldachýnové plackové klenby. Tak bylo možno použít obvodových zdí o menší síle. Na druhé straně pro zjednodušení technického řešení bylo třeba vytvořit průběžný korunní věnec obvodového zdiva bez výrazné výškové diferenciaci vedlejších připojených prostor, na kterém bylo možno vyzdvihnout bednění klenby. Broumovskou skupinu

¹⁰¹ Collegium pro arte antiqua [online]. 1998 - 2008 [cit. 2010-04-15]. Památky Broumovska. Dostupné z WWW: <<http://www.collegium.cz/index.php?menu=broumovsko/pamatky&page=kostely>>.

charakterizují i výrazné siluety relativně strmých valbových střech, které svoji výškou konkurují věžím. Tento stav si vynutily ohledy statické (rovnoměrné zatížení a svázání stavby), ekonomické (drahé stavební dříví, jednodušší vazební konstrukce) i klimatologické (časté deště a množství sněhu).¹⁰²

Z uvedených poznatků je možné vyvodit základní charakteristické znaky broumovské skupiny kostelů. Každá stavba je sice svým způsobem jednoduchá, ale tím nepostrádá monumentálního účinku, který je podtržen situováním stavby na vyvýšeném místě. Monumentalita je prvním, ale i posledním prvkem, který je společný pro všechny kostely. U dalších znaků se vždy nalezne alespoň jedna výjimka. Jak již bylo řečeno, téměř většina kostelů je situována na vyvýšeném bodě v krajině, tedy kromě otovického kostela, který je v rovině vůči okolní, současné zástavbě obce. Ani umístění ve středu obce (viz kostel v Heřmánkovicích) či na jejím okraji (viz kostel v Ruprechticích) není společné pro všechny chrámy. Co se týká půdorysu, je většina dientzenhoferovských kostelů postavena na protažené centrále půdorysu, v tomto případě je výjimkou božanovský kostel sv. Máří Magdalény nebo kaple Hvězda, jejichž půdorys je kruhový. Také věž, která pomáhá vytvořit ze stavby dominantu krajiny, není zastoupena u všech zmíněných staveb – postrádá ji např. kostel sv. Václava v Broumově, naopak součástí šonovského chrámu je dvouvěží. V interiéru používali autoři často ploché dřevěné klenby, což však neplatí pro kostel v Božanově.

Z toho důvodu můžeme považovat martínkovický kostel také za jednu „výjimku“ v rámci skupiny broumovských staveb, jejichž autory jsou Kryštof a jeho syn Kilián Ignác Dientzenhoferové. To, že je kostel sv. Jiří a sv. Martina dílem Martina Allia, sebou nese také jiné architektonické řešení stavby. Zatímco Martin Allio působil v posledních letech raného baroka, otec a syn Dientzenhoferové tvořili svá díla již v duchu vrcholného fázi tohoto uměleckého směru. Přesto chrám v Martínkovicích zapadá do koncepce broumovské skupiny kostelů, neboť se také jedná o architektonicky jednoduchou venkovskou stavbu, která však dominuje svému okolí, je situována u křižovatky cest a svým průčelím je orientována ke komunikaci. Kromě toho je na tento kostel prostorově vázán i chrám sv. Barbory v nedalekých Otovicích (viz následující kapitola). Podle mého názoru je tedy martínkovický kostel jednou ze staveb skupiny kostelů na Broumovsku, a proto v následujícím textu mu bude věnována patřičná pozornost.

¹⁰² PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 6 – 7.

6. KOMPOZICE KOSTELŮ V KRAJINĚ

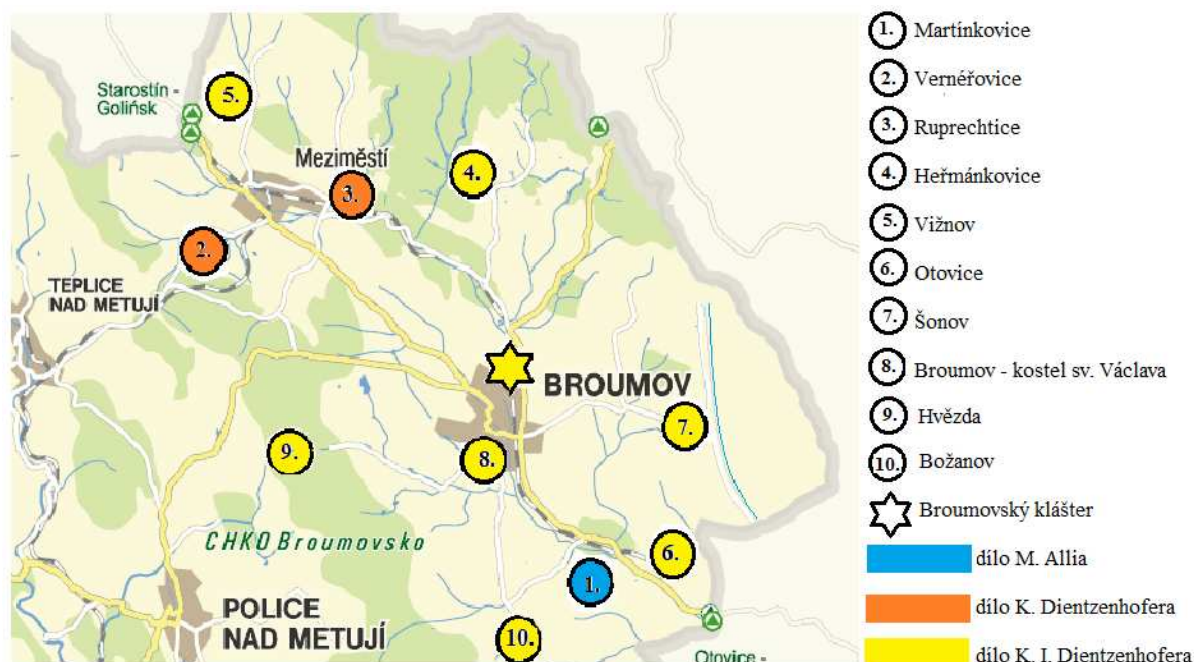
Barokní sakrální chrámy Broumovska jsou specifické nejen svou architekturou, ale také svou dimenzí, neboť některé musely pojmout populaci bohatých vesnic čítajících řádově 1500 obyvatel, a vedle toho i zamýšleným krajinným urbanismem, při němž docházelo k propojení sídelní struktury a přírodního rámce.¹⁰³ Skloubením několika faktorů vzniklo mnoho unikátních staveb, které nejsou výjimečné jen samy o sobě, ale díky vazbám na své okolí jsou dokladem promyšleného záměru svých autorů.

6.1. Časová posloupnost vzniku kostelů

Jedním z prvních ukazatelů vzniku souboru broumovských kostelů je časová posloupnost vzniku jednotlivých sakrálních staveb, které je možné vidět na následujícím obrázku (obr. č. 12). V této souvislosti je ale nutné upozornit na problém datace vzniku některých kostelů, protože jednotlivá časová vymezení se v literatuře často liší. Zřejmě nejlepším příkladem je kostel sv. Máří Magdalény v Božanově, s jehož stavbou se započalo roku 1709, ale poté byly stavební práce přerušeny a znovu byly naplno obnoveny až ve 30. letech 18. století. V tomto případě jsem jej časově zařadila až druhého vymezeného období, kdy práce probíhaly pod taktovkou architekta Kiliána Ignáce Dientzenhofera, podle jehož návrhu je kostel zachován do současnosti.

Stejně tak je problém přesně časově vymežit výstavbu jednotlivých sakrálních staveb, neboť někteří autoři jej vymezují podle dokončených stavebních prací, zatímco jiní se řídí skutečným dokončením přestavby, tedy včetně dovybavení interiéru, které pro velkou finanční náročnost probíhalo i několik let po dokončení vlastních stavebních prací. Uvedená časová rozmezí jsem tak volila po dobu trvání hlavní stavební činnosti, která určila podobu nově vznikajících chrámů, a následného vybavení kostelů **hlavním** mobiliářem (např. oltáři). Pozdější zásahy do interiérů staveb (např. freskové výmalby) jsou zmíněny u jednotlivých kostelů broumovské skupiny v kapitole č. 5 a v uvedených datacích s nimi není počítáno.

¹⁰³ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 6.

Zdroj: AMapy.cz¹⁰⁴, vlastní zpracování

Obr. č. 12: Časová posloupnost vzniku kostelů

Z uvedeného mapového zobrazení je možné vyzorovat vznik jednotlivých církevních staveb podle časového řazení. Nejstarší stavbou skupiny je tedy dílo Martina Allia – kostel sv. Martina a Jiří – v Martínkovicích, pocházejí z let 1690 – 1692. Následují dvě stavby, jejichž projektantem byl Kryštof Dientzenhofer, a to konkrétně kostel sv. Michaela Archanděla ve Verněřovicích a kostel sv. Jakuba Většího v Ruprechticích. Zbýlý komplex staveb pak vznikl pod taktovkou Kiliána Ignáce Dientzenhofera na základě jeho projektů (s výjimkou kostela v Otovicích, který sice realizoval Kilián Ignác, avšak s největší pravděpodobností na základě plánů svého otce). První zakázkou tohoto výjimečného barokního architekta byla přestavba svatyně v Heřmánkovicích, probíhající v letech 1722 – 1727. V tomto časovém vymezení byly současně vybudovány i další dva kostely: ve Vižňově (1723 – 1724) a v Otovicích (1725 – 1726). V rozmezí let 1727 – 1730 byl realizován chrám sv. Markéty v Šonově a k roku 1729 je pak datován kostel sv. Václava v Broumově. Ve třicátých letech 18. století vznikly poslední dvě sakrální stavby na Broumovsku, jejichž autorství je přisuzováno Kiliánu Ignáci Dientzenhoferovi, a to kaple Hvězda v Broumovských stěnách a kostel sv. Máří Magdalény v Božanově.

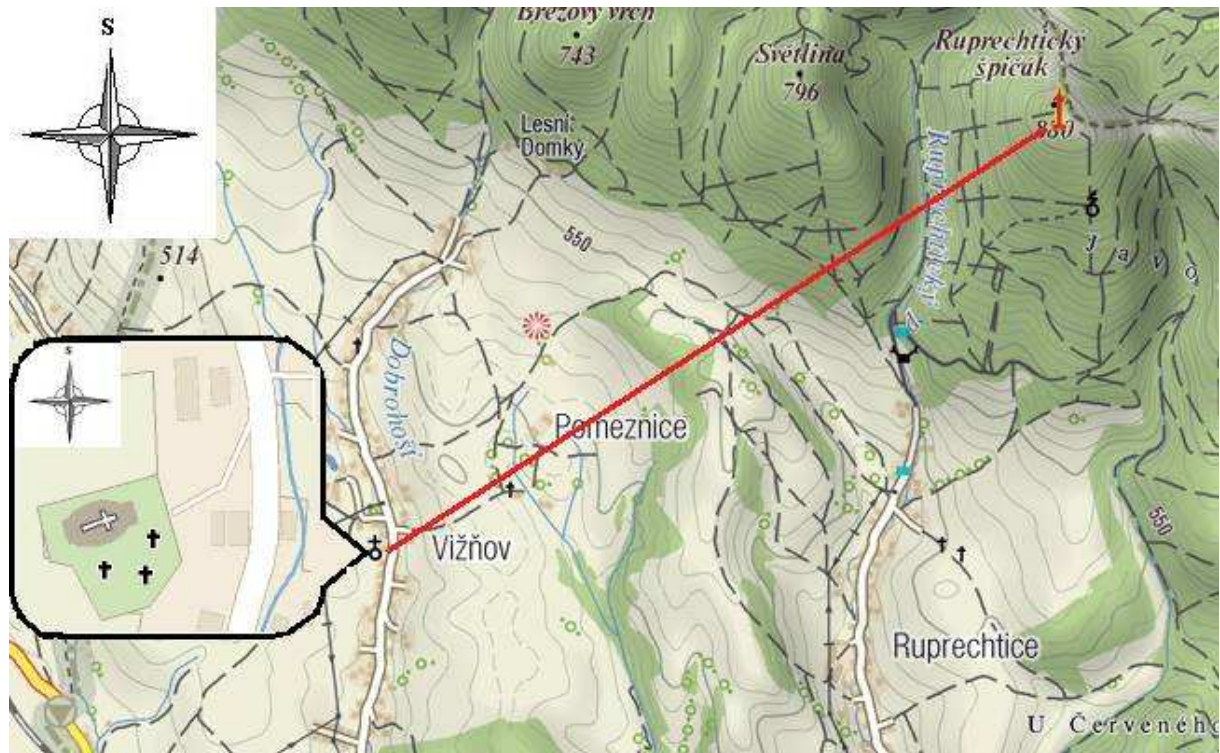
¹⁰⁴ AMapy [online]. 2008 [cit. 2010-04-10]. Broumovsko. Dostupné z WWW: <<http://amapy.centrum.cz/#x=-602360@y=-1003305@cs=1@sidx=7@pg=1,5@pl=@app=0@ms=3>>.

6.2. Orientace kostelů

Projekty nových sakrálních staveb v mnoha případech změnily nejen samotné umístění stavby, ale také její původní orientace byla nově přizpůsobena specifickým podmínkám či požadavkům samotných architektů.

Obecně jsou kostely orientovány od západu k východu, kdy vstup do budovy se nachází na západě a protilehlý oltář pak na straně východní. Tento princip je ve skupině broumovských kostelů zachován jen v případě Ruprechtic a Verněřovic (s drobnou odchylkou), tedy u staveb, jejichž autorství je připisováno Kryštofu Dientzenhoferovi. Jeho syn již nedbal těchto zásad a při svém projektování uvažoval o orientaci kostelů z jiných důvodů. Většina jeho staveb je orientována průčelím ke komunikacím nebo jejich křižovatkám, v některých případech uplatnil Kilián Ignác Dientzenhofer orientování kostela pro dálkové pohledy. Kostely v Otovicích, Božanově i v Broumově byly obráceny tak, aby svým průčelím stály čelně ke kolem vedoucí ulici, resp. komunikaci. Otovický chrám je navíc opticky vázán směrem k věži nedalekého kostela v Martínkovicích. Stejný princip byl použit i při stavbě chrámu sv. Anny ve Vižňově, který je obrácen čelně k hlavní komunikaci a jeho osa míří k vrcholu Ruprechtického Špičáku (viz obr. č. 13). Navíc věž kostela je zřejmě koncipována tak, aby byla v optickém kontaktu s dalšími chrámy.¹⁰⁵

¹⁰⁵ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 25.

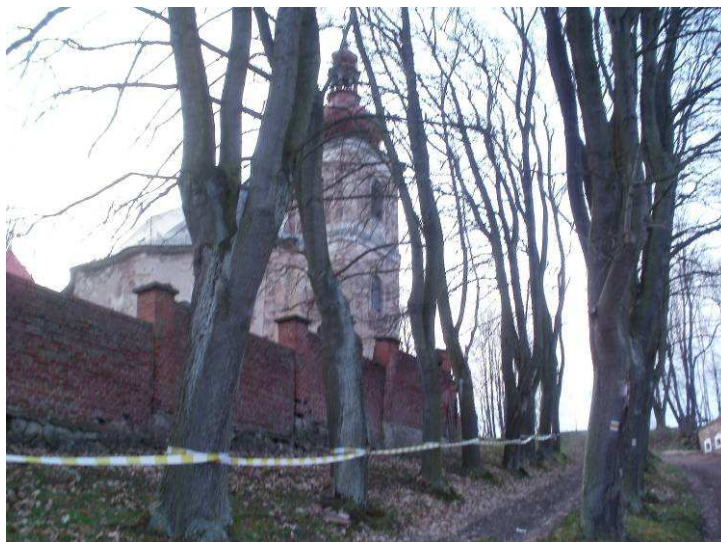
Zdroj: Mapy.cz¹⁰⁶, vlastní zpracování

Obr. č. 13: Orientace kostel ve Vižňově

Stejně důmyslně byly umístěny a orientovány kostely v Heřmánkovicích a Šonově. Heřmánkovický kostel Všech svatých je situován na mírném návrší uprostřed obce. Stejně jako předchozí chrámy je i tento orientován netradičně, aby byla podtrhnuta jeho urbanisticky exponovaná pozice. Západní průčelí kostela je tedy směřováno kolmo na vozovou cestu s alejí, vedoucí do Ruprechtic, a osobě na budovu protilehlé fary a dále k hraničnímu hřebenu. Při pohledu z hlavní příjezdové komunikace od Broumova se navíc v odstupu uplatňuje široce rozkročená silueta jeho boční fasády.¹⁰⁷ Podobným příkladem promyšleného kompozičního záměru architekta Kiliána Ignáce Dientzenhofera je i šonovský kostel, jehož orientace byla ovlivněna i jeho zakomponování do dálkových pohledů.

¹⁰⁶ Mapy.cz [online]. 2005 - 2009 [cit. 2010-04-11]. Vižňov. Dostupné z WWW: <http://www.mapy.cz/#mm=RTP@sa=s@st=s@ssq=broumov@sss=1@ssp=119037036_127610572_151542892_151416524@x=137206016@y=137972736@z=12>.

¹⁰⁷ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 22.

Zdroj: vlastní foto

Obr. č. 14: Heřmánkovický kostel s alejí

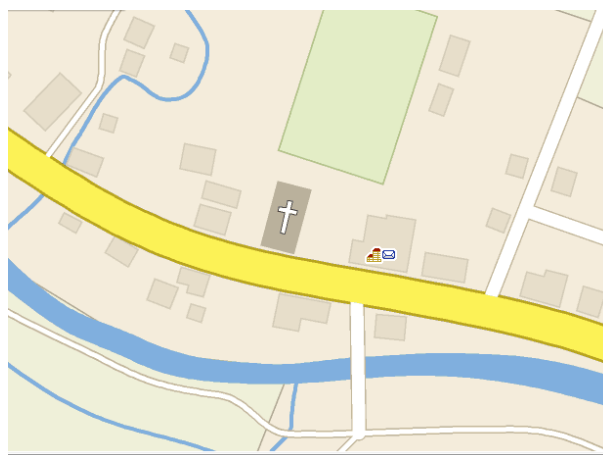
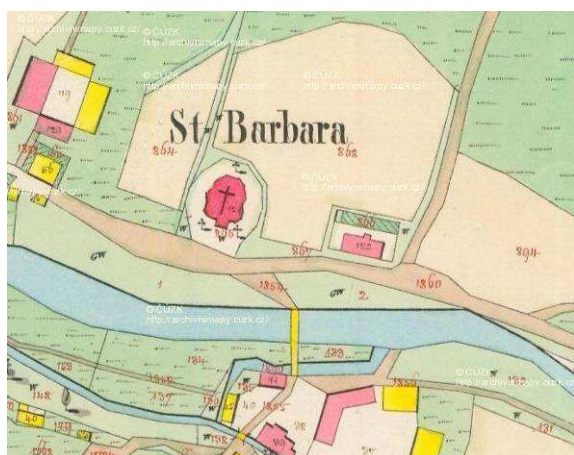
6.3. Mikropohledy

Významným charakteristickým znakem skupiny kostelů na Broumovsku je jejich poloha v terénu. V první řadě si je nutné uvědomit, že výběr lokality pro novou stavbu byl ve většině případů určen původními církevními objekty, jejichž obnova byla hlavním cílem stavitelských záměrů opata Zinka. V nejednom případě však došlo k situaci, kdy novostavba byla umístěna i několik metrů od místa původní budovy, jako např. v Otovicích, Božanově či v Šonově. Naopak kostel v Martínkovicích respektoval nejen umístění staršího objektu, ale jeho architekt zakomponoval do svých projektů i některé původní části – např. zděnou věž pocházející z poloviny 17. století. Tato skutečnost, že do organismu chrámu byla včleněna starší věž, navíc dokládá, že kostel byl dříve situován do původního jádra středověké oce, která se však později rozrůstala podél jižně položeného potoka.

Stejně tak je zajímavé sledovat polohu kostelů v rámci jednotlivých vsí, a to zvláště v kontextu s historickými zobrazeními. Z tohoto hlediska se jako nejvýznamnější historický pramen jeví Stablní katastr, konkrétně jeho grafická část. Stablní katastr je ucelené, na svoji dobu maximálně objektivní a přesné dílo o kvantitativním i kvalitativním stavu půdního fondu a ekonomiky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Byl založen za účelem jednoduchého a spravedlivého vyměření pozemkové daně v celém rakouském státě. Právním základem byl patent císaře Františka I. ze dne 23. prosince 1817, ale podrobnému měření předcházelo zjištění, označení a popis hranic katastrální obce a držebozních a pozemkových hranic.

Samotné mapovací práce trvaly v Čechách 12 let (v rozmezí let 1826-1830 a 1837-1843) a výsledkem tohoto podrobného mapování byly originální mapy, které byly pro potřeby státní správy i jiné reprodukovány tiskem z kamene. O výjimečnosti tohoto archivního pramene hovoří i fakt, že využívání stabilního katastru, udržovaného ve stálé shodě se skutečností, bylo ukončeno až v roce 1955, kdy byl nahrazen nově založenou Jednotnou evidencí půdy.¹⁰⁸

Ačkoli zmíněné katastrální mapy, pocházející z počátku 40. let 19. století, nezobrazují situaci v daných vsích v době, kdy stavební práce na kostelech byly v plném proudu, přesto lze z nich některé skutečnosti vyčíst lépe než ze současných map. Jedním z názorných ukázek může být kostel sv. Barbory v Otovicích, který původně stál na rozlehlém volném prostranství, což dokumentuje obr. č. 15. Vedle toho je připojena mapa současného stavu okolí kostela, z nichž lze vyčíst, že toto volné prostranství bylo postupně zastavěno, ať již z jižní strany, od řeky, nebo po obou bočních stranách, čímž byla částečně potlačena dominantnost tohoto kostela v obci.

Zdroj: ČÚZK¹⁰⁹, Mapy.cz¹¹⁰

Obr. č. 15 a 16: Kostel sv. Barbory v Otovicích v r. 1840 a v r. 2010

Téměř shodné závěry platí i pro kostel sv. Václava v Broumově, který však již v době svého vzniku byl z velké části omezen okolní městskou zástavbou. Z map stabilního katastru je možné vidět, že parcela kostela přibližně odpovídala parcele pro stavbu většího obytného

¹⁰⁸ *Císařské povinné otisky stabilního katastru Čech* [online]. 2006 [cit. 2010-04-12]. Stabilní katastr. Dostupné z WWW: <http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/text_sk.html>.

¹⁰⁹ *Císařské povinné otisky stabilního katastru Čech (1824-1843)* [online]. 2006 [cit. 2010-04-11]. Otovice. Dostupné z WWW: <<http://deskove-hry.110mb.com/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php?mapa=5592-1|004|-6876|8382>>.

¹¹⁰ *Mapy.cz* [online]. 2005 - 2009 [cit. 2010-04-11]. Otovice. Dostupné z WWW: <http://www.mapy.cz/#mm=ZTtTcP@sa=s@st=s@ssq=broumov@sss=1@ssp=137528528_137639216_137560048_137662352@x=137541152@y=137648144@z=16>.

domu, jak je možné vidět na sousedících objektech. Přesto jeho vybudováním vznikla nová výrazná dominanta v drobné zástavbě měšťanských domů podél cesty stoupající k městské bráně.¹¹¹ V blízkosti kostela byly však v minulosti vybudovány další stavby, které svým způsobem omezili dominantnost i tohoto církevního chrámu.

Zdroj: ČÚZK¹¹², vlastní foto

Obr. č. 17 a 18: Kostel sv. Václava v Broumově v r. 1840 a v r. 2010

Jiným příkladem ukázky interpretace historické mapy může být kostel sv. Jakuba Většího v Ruprechticích. Podle kartografického vyobrazení z roku 1840 je patrné, že kostel byl umístěn mezi dvě vozové cesty, které obklopovaly celý areál kostela i se hřbitovem. Do současnosti se však zachovala jen jedna, zatímco druhá, vedoucí podél západní zdi hřbitova, během následujících století zanikla.

¹¹¹ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SÚVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 13.

¹¹² *Císařské povinné otisky stabilního katastru Čech (1824-1843)* [online]. 2006 [cit. 2010-04-11]. Broumov. Dostupné z WWW: <[http://deskove-hry.110mb.com/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php?mapa=0526-1|002|-6818|8475](http://deskove-hry.110mb.com/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php?mapa=0526-1|002|-6818|8475)>.

Zdroj: ČÚZK¹¹³, Mapy.cz¹¹⁴

Obr. č. 19 a 20: Kostel sv. Jakuba Většího v Ruprechticích v r. 1840 a v r. 2010

Většina staveb broumovské skupiny kostelů byla vybudována na vyvýšených místech, v blízkosti cest, někdy také při jejich křižovatkách. Tuto charakteristiku nejlépe vystihuje kostel v Martínkovicích, který je situován v dominantním postavení na strmém vrchu na křižovatce dvou stoupajících komunikací. Ostatní kostely jsou ve většině případů umístěny v mírném návrší (viz kostel v Ruprechticích, Verněřovicích, Vižňově, Heřmánkovicích či v Božanově), čímž je podtržena jejich dominantní funkce v krajině (viz obr. č. 21). Nejvýraznější polohu, co se týká výškového umístění, má však kaple Hvězda, nacházející se v nadmořské výšce 674 m. Jedná se tak o nejvýše položenou stavbou skupiny kostelů na Broumovsku. Naopak situování kostelů v Otovicích a v Broumově nevyužívá jakéhokoli převýšení vůči svému okolí, což limituje dálkové pohledy na tyto stavby. Na obr. č. 22 je možné vidět kostel sv. Barbory v Otovicích ze severu, který díky své architektuře je sice výrazným prvkem v krajině, ale v době bujné vegetaci pohled na něj zastiňují nedaleké stromořadí, vymezující hranici pozemku tamějšího fotbalového hřiště. Ze stejných důvodů zaniká dominanta martínkovického kostela, který, ačkoli je umístěn na návrší nad obcí, je téměř ze všech stran obklopen stromy.

¹¹³ *Císařské povinné otisky stabilního katastru Čech (1824-1843)* [online]. 2006 [cit. 2010-04-11]. Ruprechtice. Dostupné z WWW: <[http://deskove-hry.110mb.com/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php?mapa=6627-1|006|-6897|8272](http://deskove-hry.110mb.com/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php/cisarske-otisky.php?mapa=6627-1|006|-6897|8272)>.

¹¹⁴ *Mapy.cz* [online]. 2005 - 2009 [cit. 2010-04-11]. Otovice. Dostupné z WWW: <http://www.mapy.cz/#mm=ZTtTcP@sa=s@st=s@ssq=broumov@sss=1@ssp=137528528_137639216_137560048_137662352@x=137271136@y=137889856@z=15>.

Zdroj: vlastní foto

Obr. č. 21: Dominantní postavení kostela ve Verněřovicích

Zdroj: vlastní foto

Obr. č. 22: Severní pohled na kostel v Otovicích

6.4. Makropohledy

Vedle tzv. mikropohledů je možné vnímat jedinečnost skupiny broumovských kostelů z dálkových pohledů, makropohledy, které jsou jedním z charakteristických znaků urbanismu v době baroka pro vnímání daného díla v krajině. Nejednalo se jen o vytvoření nové dominanty často na některém návrší, barokní stavby se také obracely ke křížení dnes již často nezřetelných páteřních komunikací. Tento fakt je možný doložit ze starých historických map.

monokultur.¹¹⁶ Na druhou stranu odlesněním krajiny vznikl prostor pro rozsáhlé pastviny a louky, které ničím nebránily dálkovým pohledům a průhledům.

6.4.2. Dálkové pohledy

Uzlovými body v krajině se stávaly architektonické dominanty krajinné kompozice, jež vytvářejí pohledové cíle. Vedle toho byly akcentovány vzájemné optické vazby mezi jednotlivými lokalitami i směrem k danému krajinnému těžišti. V případě Broumova lze za toto těžiště v krajině považovat broumovský klášter, nacházející se ve středu jakési elipsy, vytvořené z nově vystavěných barokních kostelů na Broumovsku.

Právě na příkladě šonovského kostela sv. Markéty je možné dokumentovat důkladně promyšlený stavební záměr Kiliána Ignáce Dientzenhofera. Tato církevní stavba využívá rafinovaně nejen charakter okolního terénu, ale i dálkových pohledů ze silnice mezi Šonovem a Broumovem. Chrám byl vystavěn v táhlém svahu nad vesnicí vedle původní trasy cesty do Broumova. Výrazné diagonální natočení směrem k hřebenu sleduje původní komunikaci. Promyšlená pozice kostela těsně pod terénním zlomem umožňuje uplatnění jeho věží v dálkových pohledech. Kostel není ani orientovaný v tradiční ose východ – západ, ale je natočen tak, aby jeho průčelí bylo přesně v ose broumovského kláštera.¹¹⁷ Právě s umístěním a orientací tohoto kostela souvisí pověra, podle níž opat Otmar Zinke sledoval z oken šest kilometrů vzdáleného kláštera, kolik lidí přicházelo na nedělní mši v šonovském kostele.¹¹⁸

¹¹⁶ SÁDLO, Jiří. *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha: Malá Skála, 2005. s. 179. ISBN80-86776-02-6.

¹¹⁷ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 29.

¹¹⁸ BARTOŠ, Günter. Klášter Broumov. In: *Sanquis* 67, 2009. s. 93 – 94.

Zdroj: vlastní foto

Obr. č. 24: Dálkový pohled na kostel v Šonově

6.4.3. Aleje a stromořadí

Baroko také jedinečným způsobem zhodnocuje krajinu, vkládá do ní aleje, ztvárňuje terén, ať se jedná o rovinu, kde vznikají rozsáhlé zámecké parky, nebo o svahy, kde dochází k budování teras a schodišť, vrchy a návrší zvýrazňuje kaplemi a kostelíčky, sochami světců, božími mukami i kapličkami osazuje rozcestí, návsi i polní cesty. Rozhledy, pohledy a průhledy, které jsou často inspirovány křesťanskou symbolikou, jsou rozvrhované s využitím matematiky, geometrie, astronomie i astrologie, dotvářejí již velmi pestrou škálu přírodních scenérie a její obsahovou rozmanitost propojují v jeden celek.

Ryze barokním zásahem do krajiny jsou právě aleje, jež odrážejí nový přístup člověka k přírodě a kde se prolíná uzavřenost s otevřeností a stálost s proměnlivostí. Základní stavební surovinou alejí je živé dřevo. Stromy byly vysazovány v přesně rozměřených rozestupech, pravidelně jsou prořezávány, aby vytvářely zamýšlenou kompozici. Aleje pohledově uzavírají cesty před okolní krajinou a zároveň je tím zvýrazňují, vytvářejí specifické klimatické prostředí (stín, bezvětří nebo naopak stálý průvan větru), které však stejně jako jejich okolí podléhají prudkým změnám počasí, mezi nimi např. bouře, vichřice či vánice. Pozornost člověka pohybující se uvnitř alejí je soustředěna k jejím průhledovým horizontům, ale

zároveň mu nezabraňuje ve výhledu do stran. Aleje tedy představují typ krajinné architektury, který je díky svému charakteru neustále stejný i jiný.¹¹⁹

Aleje a stromořadí byly tedy velmi rozšířeným prvkem nově vytvářené krajiny, což také dokládá předchozí mapa. V porovnání se současnou situací lze i dnes na Broumovsku nalézt aleje stromů podél komunikací, nejedná se však o rozsáhlé plochy stromořadí, spíše naopak. V mnoha případech ustoupily aleje stromů moderní době, jelikož jejich idea nekoresponduje s předpisy pro pozemní komunikace a dopravu obecně. Staré dochované aleje jsou dnes jako nebezpečné rychlostnímu provozu postupně likvidovány bez náhrady v bezpečné vzdálenosti (v zemích Evropské unie jsou na silnicích 1. a 2. třídy zakázány vůbec). Vedle toho také ne jeden strom zanikl v důsledku působení přírodních živlů, čímž byla narušena celá kompozice alejí. Patrné zbytky alejí je dnes možné spatřit např. při silnici z Božanova do Martínkova (viz obr. č. 25) nebo ze Šonova do Broumova.

Zdroj: vlastní foto

Obr. č. 25: Alej při silnici Martínkovice – Božanov

V této souvislosti bych však ráda ukázala i na možnost obnovy historické aleje, a to konkrétně v městě Broumově. V samotném centru Broumova bylo ve zdejším parku v letech 1814 – 1815 vysázeno kaštanové stromořadí, které však v druhé polovině 20. století bylo vykáceno a nahrazeno novou výsadbou stromů. Ty však byly vysázeny

¹¹⁹ HÁJEK, Pavel. *Česká krajina a baroko: urbanismus českého baroka na příkladu města Jičína a jeho okolí*. Praha: Malá Skála, 2003. s. 23. ISBN 80-902777-6-4.

v nestejných rozestupech a mladým jírovcům nebyla ani věnována potřebná péče. Stromy tak neměly odpovídající prostor a podmínky pro svůj růst. Po odborném posouzení stromů navrhl dendrolog jednorázovou obnovu aleje. Celkové náklady tohoto projektu dosáhnou více než 31 milionů korun, z čehož 23,5 poskytne nadace Proměny. Díky tomuto projektu se nyní Broumov dočká obnovené jírovcové aleje, která oproti současnému stavu vytvoří bezpečný prostor k příjemným procházkám.¹²⁰

6.4.4. Zamýšlená kompozice?

Barokní krajina během svého vývoje nabyla velmi rozmanitých podob v závislosti na podmínkách konkrétních míst. Vždy však vznikly stavby, které díky vhodné úpravě ve vztahu k okolí zapadají do dané krajiny zcela přirozeně (snad jen s výjimkou prvních staveb v období raného baroka) a vytvářejí pohledové dominanty v dlouhých průhledech a panoramatech. Stejně tak je v tomto období charakteristická osovost. Aby bylo dosaženo souměrnosti, protilehlým stavbám se dává stejný vzhled, stavějí se brány, které ve skutečnosti nikam nevedou. V interiérech jsou skutečná okna jen po jedné straně místnosti, zatímco na protější stěně se okna domalovávají a někdy imitují tabulkami ze zrcadel.¹²¹

Tato důmyslná řešení používali někteří barokní umělci i ve větším měřítku, tedy nejen v rámci interiéru jedné stavby, ale mnohdy vznikaly promyšlené komplexy více staveb (např. pozoruhodná Schlikova barokní krajina u Jičína). Nabízí se tu tak otázka, zda je možné v rámci kompozice broumovských kostelů sledovat také vyšší systém v umístění jednotlivých sakrálních staveb?

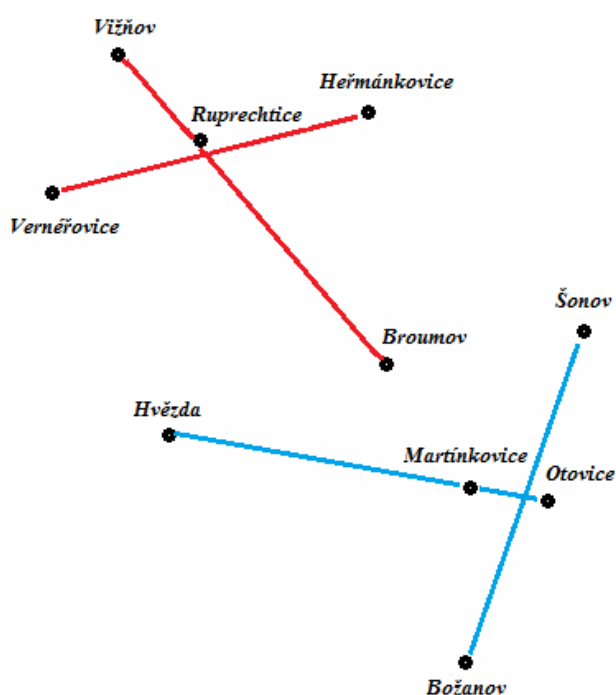
V prvé řadě je nutné si uvědomit, že ne všechna díla pocházející z období vzniku broumovských kostelů se zachovala až do dnešních dnů. Kompozici zdejší krajiny mohly dotvářet například i menší kaple, různá poutní zastavení nebo kříže při cestách, které však zanikly v průběhu dalšího vývoje. Ve stejném duchu vznikla i Peřova analýza (viz dokument Analýza přírodno-krajinářského potenciálu krajinnej oblasti Broumovsko), která se věnuje stejnému tématu. Její autor vychází z postavení i orientace broumovských kostelů, které pomocí přímků spojuje s nějakým bodem v krajině, jež umocňuje samotnou krajinu (ve většině případů se jedná o některý z vrcholů v okolí). Výsledkem této práce je vytvoření „židovské“ šesticípé hvězdy, v jejímž středu se nalézají samotný Broumovský klášter. Podle

¹²⁰ *Naše Broumovsko* [online]. 2006 [cit. 2010-04-17]. Obnova parku Alejka v Broumově. Dostupné z WWW: <<http://www.nase.broumovsko.cz/info/obnova-parku-alejka-v-broumove.html>>.

¹²¹ HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2002. s. 149. ISBN 80-7185-389-5.

mého názoru je tato teorie nereálná, ale její význam spočívá v nastartování dalších diskuzí a názorů o záměrné kompozici broumovské krajiny.

Sama jsem se na základě této analýzy pokusila o makropohled na kompoziční řešení broumovských sakrálních staveb. Základními body této analýzy se staly stejně jako v případě Peti broumovské kostely, mezi něž bylo vloženo několik přímek, které následně zobrazily dva kříže, tedy typické znamení křesťanského světa. Je zajímavé, že v obou případech je hlavní osa tvořena spojnicí tří kostelů, zatímco příčná přímka vznikla spojením dvou bodů (kostelů). Také poměry jednotlivých stran působí vyváženě, a to zvláště v souvislosti s faktem, že bylo použito pouze zmenšeného měřítko, vycházejícího z přesného mapového zobrazení.

Zdroj: vlastní práce

Obr. č. 26: Situování broumovských kostelů v krajině

Je to možná jen pouhá shoda okolností, ale možná to mohl být skutečný záměr barokních architektů. V každém případě si je nutné uvědomit, že kostely vznikly na místech starších sakrálních staveb, čímž bylo v zásadě určeno i místo pro lokalizaci nových kostelů. Ale jak již víme, v některých případech stavitelé posunuli kostel i o několik desítek metrů vůči původní stavbě (např. kostel v Božanově). Zda bylo toto přemístění součástí vyšších kompozičních záměrů, v dnešní době jen těžko ověříme, neboť pro to nejsou dochované písemné záznamy, čímž však vzniká volné pole působnosti pro lidskou představivost.

7. MANAGEMENT BROUMOVSKÉ KRAJINY V 21. STOLETÍ

Poslední kapitola je věnována současnému vnímání kulturní krajiny na Broumovsku a otázce ochrany a možností zachování pro budoucí generace. V první řadě je ale nutné poukázat na aktuální stav zdejších památek, které od dob svého vzniku prošly dlouhým a složitým historickým vývojem.

7.1. *Současný stav památek Broumavska*

Počátky úpadku mnoha klášterů v českých zemích souvisí s reformami Josefa II., podle nichž byly zrušeny všechny kláštery mimo těch, které vykonávaly nějak prospěšnou či užitečnou činnost (například ty, zabývající se výchovou mládeže, ošetřováním nemocných, zemědělstvím apod.). V rámci těchto reforem byl roku 1786 zrušen klášter v Polici nad Metují, zatímco břevnovsko-broumovské opatství uniklo zrušení jen zázrakem a na dlouho zůstalo jediným existujícím benediktinským klášterem v zemi. Velký zlom ve vývoji kláštera nastal s rokem 1939, kdy do země vstoupili nacisté. V témže roce bylo břevnovsko-broumovské opatství z politických důvodů rozděleno na dva samostatné subjekty. Situace se paradoxně nezlepšila ani po ukončení druhé světové války, kdy byla z Broumova vyhnána početná německá komunita, která se nově usadila i se svým opatem Dominikem Prokopem v bývalém augustiniánském klášteře v Rohru v Bavorsku. Ačkoli byl v roce 1946 ještě učiněn pokus osídlit klášter čechoamerickými benedikty z opatství sv. Prokopa v Lisle (Illinois) nedaleko Chicaga, jejich pobyt tu netrval dlouho, protože s nástupem komunistů k moci v roce 1948 byla i tato komunita vypovězena z republiky. Od roku 1950 sloužil klášter jako internační tábor pro řeholníky a později i pro řeholnice různých řádů a částečně i jako archiv Ministerstva vnitra. Obecně však byla padesátá léta 20. století obdobím státního teroru řízeného komunistickou stranou a uplatňovaného proti řádům a církvi. Dnes je broumovský klášter samostatným subjektem a není osazen řeholní komunitou a celé opatství je administrováno z Prahy – Břevnova.¹²²

V minulých desetiletích docházelo k častému plenění a drancování mnoha církevních staveb na území naší republiky, nevyjímaje kostelů a dalších sakrálních objektů, a ani jinak tomu nebylo v případě Broumovského výběžku. Kostely broumovské skupiny prošly během

¹²² *Benediktinské opatství sv. Václava* [online]. 2008 [cit. 2010-04-18]. Klášter Broumov. Dostupné z WWW: <<http://www.klaster-broumov.cz/historie-klastera-broumov.htm>>.

své existence změnami při úpravách interiéru, při níž byla dotčena i samotná stavební konstrukce a autentický výraz těchto církevních staveb, které zvláště v 19. století prošly přístavbami předsíní, rozšiřováním oratorií, výměnou oken s jiným geometrickým členěním i novými vrhanými monochromními omítkami. V minulém století byla navíc většina freskových maleb drasticky přemalována, a to v rozporu s jejich původním rozvrhem a barevným laděním. Na příkladě kostela sv. Michaela Archanděla ve Verněřovicích je možné sledovat nelogické přemalování původní fresky v iluzivní balustrádu od malíře Franze Ungra z Otovic, jež vznikla teprve roku 1941. Necitlivé přemalování původní fresky lze spatřit i v heřmánkovickém chrámu. Naopak v kostele sv. Václava v Broumově je dodnes dochovaná bohatá fresková výzdoba i s pozdějšími úpravami, ale všechna tato zobrazení jsou ve špatném stavu. Ačkoli u většiny kostelů je jejich stavební stav uspokojivý, zásadním problémem všech těchto památek je mnohdy alarmující stav střešní krytiny a fasád. Všechny střechy byly původně šindelové a natírané červenou (tmavě suříkovou) barvou. V minulých letech byly ale tyto budovy provizorně zastřešovány nevhodnými krytinami (břidlicí a jinými novodobými materiály), které jsou v současnosti nevyhovující nejen z hlediska architektonického, ale nesvědčí ani technickému stavu budovy, neboť v některých případech do chrámů zatéká. Tuto charakteristiku lze použít např. pro kostel ve Vižňově, kde je kostel pokryt plechovými šablonami a místy je odpadlá nejen omítka, ale i kamenné římsy. Stejný popis lze aplikovat také pro chrám v Ruprechticích, Verněřovicích či Heřmánkovicích. Kostel sv. Barbory v Otovicích je sice pokryt břidlicovou střechou s fragmenty původní štípané krytiny, ale stejně jako okapové svody je i střecha v havarijním stavu, do kostela zatéká a omítky jsou značně narušeny. Velmi alarmující stav je možné spatřit v případě šonovského kostela sv. Markéty, kde dožívající střecha, narušené omítky, rozbitá okna a uzavřená vstupní předsíň volají po rychlé obnově. Naopak po stavební stránce je na tom zřejmě nejlépe (počítáno bez kostelů, které prošly v posledních letech rekonstrukcí) kaple Hvězda, což je dáno výjimečností použitého stavebního materiálu.¹²³

Naproti tomu již dvě stavby prošly kompletní rekonstrukcí, a to konkrétně kostel sv. Martina a Jiří v Martínkovicích a sv. Máří Magdalény v Božanově. Zatímco prvně zmíněný byl z exteriéru vhodným způsobem obnoven, na rekonstrukci božanovského kostela lze pár nedostatků nalézt. Mám tím na mysli natření původních kamenných článků stavby i samotnou kvalitu provedení probarvení fasády.¹²⁴

¹²³ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007. s. 4 – 30.

¹²⁴ PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl,

I dnes kostely zůstaly dominantami svých vesnic, ale jinak to jsou uzavřená a nepřístupná místa, vytěsněná z každodenního života. Místní lidé chodí jenom na hřbitovy, do kostelů se už nedostanou. Ačkoli se správci kláštera v Broumově snaží o jeho obnovu, sama církev dnes jej i polovinu kostelů považuje za „mrtvou“, protože se v nich už desetiletí neslouží pravidelné mše. Lidé ztratili zájem o náboženství pod vlivem působení komunistických ideologií, ale také díky faktu, že původní německé obyvatelstvo zde nahradili novodobí kolonizátoři, kteří si k novému místu nevytvořili hlubší vztah. Nenarodili se zde, nebyli zde pokřtěni, neprožili zde své dětství, sami mají své kořeny jinde.¹²⁵

7.2. Broumovská krajina a její ochrana

Krajina, kde je se kde zastavit a potěšit je pochopitelně atraktivní pro rekreaci a pro turistiku, ale nejen pro ni. I místní obyvatelé, děti, mladé dvojice, maminky s kočárky i starší lidé potřebují občas vyrazit za humna a projít se příjemnou krajinou. V tomto smyslu je krajina Broumowska velice atraktivní, a to jak po stránce přírodní, tak i kulturní.

V České republice existuje několik možností, jak ochránit takto výjimečnou krajinu i pro budoucí generace. V současné době je nejvýznamnějším právním předpisem České republiky v oblasti památkové péče zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů (dále jen památkový zákon) a právní předpisy určenými pro jeho provedení. Vedle toho se principy ochrany památek zabývají i další zákony, jako např. zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu či zákon č. 114/1992 Sb., o ochraně přírody a krajiny či některé mezinárodní úmluvy (Úmluva o ochraně architektonického dědictví Evropy, Úmluva o ochraně archeologického dědictví Evropy, aj.). Účelem památkového zákona je „vytvořit všestranné podmínky pro další prohlubování politickoorganizační a kulturně výchovné funkce státu při péči o kulturní památky, o jejich zachování, zpřístupňování a vhodné využívání, aby se podílely na rozvoji kultury, umění, vědy a vzdělávání, formování tradic a vlastenectví, na estetické výchově pracujících a tím přispívaly k dalšímu rozvoji společnosti“¹²⁶. Podle něho mohou být památky prohlášeny v závislosti na jejich významu a stupně ochrany za kulturní památky (§ 2), národní kulturní

2007. s. 30.

¹²⁵ BARTOŠ, Günter . *Günter Bartoš* [online]. 2005 [cit. 2010-04-19]. Zapomenuté baroko. Dostupné z WWW: <http://gunterbartos.net/texty_baroko.htm>.

¹²⁶ Zákon ČNR č. 20/1987 Sb. ze dne 30. března 1987, o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů, § 1.

památky (§ 4), památkové rezervace (§ 5) a památkové zóny (§ 6). Dle tohoto zákona jsou na území Broumova evidovány následující pamětihodnosti:

- MPZ – Broumov (od r. 1990)
- VPR – Křínice (od r. 1995)
- NKP – Benediktinský klášter a kostel sv. Vojtěcha (od r. 1995)
- NKP – Hřbitovní kostel Panny Marie v Broumově (od r. 2008)

Vedle těchto uvedených kategorií památkové ochrany existuje i plošná územní ochrana pod správou oboru ochrany přírody a krajiny, které vyhláší národní parky, chráněné krajinné oblasti, národní přírodní rezervace, přírodní rezervace, národní přírodní památky a přírodní památky. Rozdíl mezi krajinnou památkovou zónou a těmito chráněnými územími závisí na typu krajiny. Zatímco předmětem ochrany v krajinné památkové zóně je výsek krajiny, jejíž obraz je v podstatné míře formován historickou činností člověka, naopak v chráněných územích ochranou přírody je rozhodující krajinný a přírodní složka, neovlivněná lidskou činností. Ačkoli už víme, že na daném území je vyhlášena CHKO Broumovsko, jejím předmětem ochrany však není péče o historické kulturní památky, které spoluutváří krajinný ráz této oblasti.

Vedle těchto právních zásad existuje dostatek různých zdrojů, které finančně podporují regeneraci památkově chráněných území. V roce 1992 pak byl založen Program regenerace městských památkových rezervací a městských památkových zón¹²⁷, od roku 1997 je realizován i Program péče o vesnické památkové rezervace a zóny a krajinné památkové zóny¹²⁸. Vedle toho lze využívat v chráněných sídlech i další účelové programy a dotační tituly v gesci Ministerstva kultury jako např. Program Podpora pro památky UNESCO¹²⁹, Podpora obnovy kulturních památek prostřednictvím obcí s rozšířenou působností¹³⁰, Program záchrany architektonického dědictví¹³¹ nebo Program restaurování movitých kulturních

¹²⁷ Více viz *Ministerstvo kultury* [online]. c2007 [cit. 2010-03-17]. Program regenerace městských památkových rezervací a městských památkových zón. Dostupné z WWW: <<http://www.mkcr.cz/scripts/detail.php?id=429>>.

¹²⁸ Více viz *Ministerstvo kultury* [online]. c2007 [cit. 2010-03-17]. Program péče o vesnické památkové rezervace, vesnické památkové zóny a krajinné památkové zóny. Dostupné z WWW: <<http://www.mkcr.cz/scripts/detail.php?id=431>>.

¹²⁹ Více viz *Ministerstvo kultury* [online]. c2007 [cit. 2010-03-17]. Podpora pro památky UNESCO. Dostupné z WWW: <<http://www.mkcr.cz/scripts/detail.php?id=2433>>.

¹³⁰ Více viz *Ministerstvo kultury* [online]. c2007 [cit. 2010-03-17]. Podpora obnovy kulturních památek prostřednictvím obcí s rozšířenou působností. Dostupné z WWW: <<http://www.mkcr.cz/cz/kulturni-dedictvi/pamatkovy-fond/dotacni-programy/podpora-obnovy-kulturnich-pamatek-prostrednictvím-obci-s-rozsírenou-pusobností-2432/>>.

¹³¹ Více viz *Ministerstvo kultury* [online]. c2007 [cit. 2010-03-17]. Program záchrany architektonického dědictví. Dostupné z WWW: <<http://www.mkcr.cz/scripts/detail.php?id=430>>.

památek¹³². Již od roku 1991 zároveň probíhá meziresortní Program obnovy venkova, jehož hlavním garantem je Ministerstvo pro místní rozvoj a který je zaměřen na hospodářský rozvoj obcí, stavební obnovu obytných a hospodářských objektů, obnovu a výstavbu občanské vybavenosti, technické infrastruktury a péči o krajinu.¹³³

Velkým problémem je tedy pojmout ochranu území Broumovska právě z hlediska kulturního. Ne všechny kostely lze prohlásit za kulturní památku, ale právě jejich vztahy v území vytvářejí z tohoto místa něco výjimečného. To však platí např. i pro aleje, které tu také svým způsobem ovlivňují pohled na celou krajinu. Vzniká však otázka, jak tuto liniíovou zeleň chránit proti požadavkům moderní doby. Důvodem jejich mizení z volné přírody je zaviněno zvyšováním dimenzí, množství a rychlostí automobilové dopravy, v některých případech i oddělením a posléze vyloučením pěšího či jakéhokoliv pomalého provozu (cyklistického, hipického). Přímé alejové trasy tvoří přístupové trasy a napomáhají dominantnímu postavení v krajině, dnes jsou však nebezpečné rychlostnímu provozu, a proto jsou postupně likvidovány bez náhrady, případně jsou odsunuty do bezpečné vzdálenosti od komunikace. Tím však mizí jejich základní myšlenka, neboť nově vzniklé průhledy jsou širší a mnohem méně, ne-li vůbec, zvýrazňují a kultivují danou komunikaci. Jak však těmto snahám zabránit a uchovat aleje v krajině i pro další generace?

Podle mého názoru je nejdůležitější zapojit místní obyvatelstvo do dané problematiky. Nejdůležitější je ochota a nadšení alespoň malé skupiny místních obyvatel, kterým není lhostejné, kde a jak žijí, mají rádi svůj kraj a chtějí jej zachovat i pro své potomky. Bez složitého dumání nad získáním těch nejvýhodnějších dotací vysadí na mez a podél cesty řadu stromů a keřů, vyčistí a zprovozní místní studánku, postaví u ní lavičku či přístřešek, vysekají od náletových dřevin starou úvozovou cestu a očistí a natrou křížek za vesnicí.

Zvláště na Broumovsku je důležité budovat vztah zdejších lidí ke svému okolí, jak již bylo řečeno, ve zdejších kraji je mnoho přistěhovalců, kteří doposud necítí natolik silné pouto ke krajině, která jim je de facto cizí.

¹³² Více viz *Ministerstvo kultury* [online]. c2007 [cit. 2010-03-17]. Program restaurování movitých kulturních památek. Dostupné z WWW: <<http://www.mkcr.cz/scripts/detail.php?id=432>>.

¹³³ Více viz *Ministerstvo pro místní rozvoj* [online]. 2010 [cit. 2010-03-17]. Program obnovy venkova. Dostupné z WWW: <<http://www.mmr.cz/Regionalni-politika/Programy-Dotace/Archiv-programu-a-dotaci-regionalni-politiky/Podpora-regionalniho-rozvoje-v-roce-2005/Program-obnovy-venkova>>.

7.3. Možnosti rozvoje regionu Broumavska

V této části práce se nyní dostávám k otázce využití zdejšího kulturního a přírodního potenciálu k rozvoji broumovského regionu. V první řadě si je nutné si uvědomit, že se jedná o kraj, který se v rámci českého státu nachází na periferii, tudíž není pro investory příliš zajímavým. Jediným rozvojovým potenciálem, jak sem přilákat turisty, je tedy příroda a dochované památky. Ačkoli některé památky již prošly náročnou rekonstrukcí (klášter v Broumově, kostely v Božanově a Martínkovicích), mnoha staveb na opravu teprve čeká, problémem je však financování těchto realizací. Řešením této situace by mohlo být přilákání turistů, čímž se však ocitáme v začarovaném kruhu, protože v tom případě je nutné kostely zpřístupnit veřejnosti, tedy opravit. Existují však další, alternativní programy využití venkovských kostelů, z nichž si některá občanská sdružení na Broumovsku vzala příklad.

7.3.1. Alternativní využití církevních staveb na Broumovsku

V letech 2000 a 2001 uspořádaly místní občanské iniciativy Tuž se Broumovsko a Collegium pro arte antiqua festival tzv. Týden pro broumovské kostely. Po desetiletí zavřeně stavby najednou ožily koncerty, performancemi a výstavami, které viděly tisíce lidí. Zapomenuté kulturní dědictví se znovu dostalo do centra pozornosti. Jenže místnímu duchovnímu správci se program festivalu nelíbil. Noční svíčkový pochod se zpěvem náboženských písní ke kapli na Hvězdě ocejoval za nepřijatelnou mystiku přírodního kultu ohně, vystoupení polonahého japonského tanečníka Kena Maie v šonovském kostele sv. Markéty za urážku věřících. Výsledkem bylo, že zmíněný vikář Josef Norbert Zeman festival v dalších letech nepovolil a organizátory obvinil v místním tisku z vykrádání kostelních pokladniček.¹³⁴

Po delší odmlce se ale koncerty klasické hudby znovu vrátily do atmosféry broumovských kostelů, které se zde konají každoročně v době letních prázdnin od roku 2006. Festival nazvaný Za poklady Broumavska organizuje Dobrovolný svazek obcí Broumavska, od třetího ročníku spolupracuje s Agenturou pro rozvoj Broumavska o.s. Koncepce festivalu akcentuje tři hlavní cíle: dát prostor mladým a úspěšným interpretům v prostorách kostelů broumovského regionu, popularizovat klasickou hudbu a ve všech jejích podobách, upozornit na stav kostelů na Broumovsku, a tím napomoci významnější péči o tyto barokní skvosty z

¹³⁴ BARTOŠ, Günter . *Günter Bartoš* [online]. 2005 [cit. 2010-04-19]. Zapomenuté baroko. Dostupné z WWW: <http://gunterbartos.net/texty_baroko.htm>.

dílňy otce a syna Dientzenhoferů.¹³⁵ Pro příklad bych uvedla, že festivalové koncerty uskutečněné v roce 2009 navštívilo více než 3 000 diváků, kteří na dobrovolném vstupném přispěli na údržbu a opravu kostelů broumovské skupiny částkou 111 000 Kč. Vedle toho spočívá význam festivalu v příležitosti zviditelnit region Broumovsko v rámci celé České republiky.¹³⁶

7.3.2. Další aktivity v péči o krajinu a památky

Vedle již uvedených akcí se na Broumovsku uskutečnily i některé další projekty, které se týkají nejen zdejších památek, ale jejich cílem je upozornit i na výjimečnost této krajiny.

Jedním z prvních byl projekt Obnova historických cest na Broumovsku. Jeho cílem bylo zpřístupnit krajinu lidem, zkrátit spojení mezi obcemi, vrátit do krajiny zeleň a zlepšit její krajinářskou hodnotu. Práce začaly na Rožmitálské cestě, 3 km dlouhé polní cestě vedoucí z Broumova do Rožmitálu, které spočívaly v terénních úpravách povrchu cesty, bylo zde vysazeno bezmála 200 stromů a stovky keřů. Podařilo se tu také nalézt, opravit a na původním místě vztyčit barokní sochu sv. Jana Nepomuckého. Cesta byla slavnostně otevřena v roce 1998. O rok později se zde konalo májové procesí, při němž byla odhalena a vysvěcena moderní socha sv. Šebestiána a vysvěcena nově opravená kaple sv. Kříže na dolním konci obce. Další částí projektu byla obnova Křinické cesty z Broumova na Hvězdu, která je historicky i turisticky nejvýznamnější cestou v Broumovské kotlině. Práce zde začaly v roce 1998 vysazením 300 stromů a keřů, dále tu byly obnoveny dva a dvě zastavení na křížové cestě ke kapli sv. Huberta. Poslední cestou, které se projekt týkal, byla někdejší slavná Vambeřická cesta, která vedla z Police nad Metují do nejznámějšího poutního místa v Sudetech, kladských Vambeřic. Ačkoli původní trasa asi 20 km dlouhé cesty už zčásti zanikla, krajinu v těchto místech dodnes zdobí velký počet sakrálních staveb. Například na katastru obce Suchý Důl se v pastvině nalézají sedm křížů, donedávna různě poškozených, z nichž se některé v průběhu projektu podařilo opravit.¹³⁷

¹³⁵ RŮČKOVÁ, Libuše. ŠKOLNÍK, Jan. *Naše Broumovsko* [online]. c2006 [cit. 2010-04-25]. Za poklady Broumovska. Dostupné z WWW: <<http://nase.broumovsko.cz/info/za-poklady-broumovska-odklada-pleny-a-vyzrava-k-dospelosti.html>>.

¹³⁶ HLAVICOVÁ, Markéta. *Naše Broumovsko* [online]. c2006 [cit. 2010-04-25]. Čtvrtý ročník festivalu Za poklady Broumovska skončil, začínají přípravy ročníku pátého. Dostupné z WWW: <<http://www.broumovsko.cz/ctvrty-rocnik-festivalu-za-poklady-broumovska-skoncil-zacinaji-pripravy-rocniku-pateho.html>>.

¹³⁷ *Broumovsko* [online]. 2001 [cit. 2010-04-26]. Cena za Krajinu Rady Evropy - přihláška CHKO Broumovsko. Dostupné z WWW: <<http://broumovsko.ecn.cz/brou/zusa/sobrazky.htm>>.

Významnou aktivitou týkající se krajiny na Broumovskou se stalo také kamenosochařské sympozium nazvané Baroko a pískovec. Jedná se o umělecký projekt, který duchovně i věcně čerpá z místních typických zdrojů, jimž však dá nový rozměr a obsah a bude tak spoluvytvářet nové hodnoty v kontinuitě s historií. Sympozium se koná v dvouletém intervalu pokaždé v jiné obci Broumovska, aby byla příležitost představit a více zviditelnit dané obce, sochaři tím naopak získají nové inspirační zdroje. Kromě vzniku nových soch má tento projekt za cíl propagovat Broumovska, krásy jeho skalnaté krajiny a barokní architektury, zároveň však výzvou k záchraně a trvalé péči o zdejší unikáty. První sympozium se konalo u příležitosti oslav první zmínky o městě Broumov před 750 lety, v roce 2006, a účastníky tu byli sochaři Pavel Drda, Martin Ceplecha a Lubomír Jarcovják, kteří v Broumově představili svá díla, a to až do doby, než se pro ně najde vhodné místo v krajině, městě či některé obci. Druhého ročníku v roce 2008 se na základě rozhodnutí umělecké rady sympozia zúčastnili sochaři Jiří Kačer a Zdenek Hůla, kteří svá díla prezentovali v krajině u Verněřovic a Meziměstí.¹³⁸

Vedle těchto zmíněných kulturních akcí si téměř každá organizace a sdružení¹³⁹, zabývající se rozvojem Broumovska, vytváří své vlastní projekty, jimiž usiluje o ochranu a obnovu zdejších kulturních památek, přírody či o rozvoj cestovního ruchu v broumovském výběžku.

7.3.3. Rozvoj cestovního ruchu na Broumovsku

Jedním z východisek, jak podpořit ekonomický rozvoj vymezeného regionu, se skýtá v rozvoji cestovního ruchu. Příroda je bezesporu tím největším turistickým cílem Broumovska – největší návštěvnosti se těší Adršpaško-teplické skály a Broumovské stěny, které jsou považovány za centra turistického ruchu. Vedle toho lze v daném území nalézt mnoho historických památek, ale toto místo je také vhodné pro rozvoj odpočinkových aktivit člověka. Zdejší krajina byla roku 1991 vyhlášena Chráněnou krajinnou oblastí Broumovsko, což pro cestovní ruch znamená orientaci k ekologicky šetrnému rozvoji turistiky, sportu a rekreace. Z toho důvodu je důležité vytvářet předpoklady pro rozvoj tzv. měkkého turismu, který bude rozložen po celém území Broumovska. Pod pojmem měkký turismus si je možné

¹³⁸ *Naše Broumovsko* [online]. c2006 [cit. 2010-04-26]. Baroko a pískovec. Dostupné z WWW: <http://www.broumovsko.cz/editor/image/aktuality_soubory/baroko-a-piskovec.pdf>.

¹³⁹ Rozvojem Broumovska se zabývá např. Agentura pro rozvoj Broumovska, Místní akční skupina Broumovsko+, Dobrovolný svazek obcí Broumovsko, občanské sdružení Tuž se Broumovsko!, své aktivity ve prospěch Broumovska podniklo občanské sdružení Rozárka nebo INEX – Sdružení dobrovolných aktivit.

představit rodinné výlety a cesty, příp. malou skupinu přátel, jejichž pobyt v daném území není vázán pevnými programy cestovních kanceláří apod., naopak jejich náplní je spontánní rozhodování podle situace.

Základním předpokladem pro rozvoj cestovního ruchu jakéhokoli místa je vždy dopravní dostupnost. Hlavními východisky pro turisty jsou města Broumov a Meziměstí, která jsou dobře dostupná vlakem i silniční dopravou. Na druhou stranu je právě doprava jedním z limitujících faktorů, neboť eventuální dopravní zácpy v centrech obcí a měst, přeplněná parkoviště, znečištěné ovzduší, nadměrný hluk a velké množství odpadů by znamenalo ztrátu atraktivnosti tohoto kraje. Legislativní opatření na území CHKO upřednostňují ochranu základního systému ekologické stability krajiny před budováním silniční infrastruktury, a tím předurčují autoturistiku k respektování limitů daných stávající sítí a parametry silnic a doprovodných dopravních staveb. Proto je tu nutné hledat nové alternativy trávení volného času (např. pěší turistika, cykloturistika aj.), které budou šetrné ke zdejší krajině i životnímu prostředí.

7.3.3.1. Pěší turistika

Jedním z nejlépe vhodných způsobů trávení volného času na Broumovsku je pěší turistika. Konfigurace terénu, pestrá mozaika lesů, luk a pastvin, hojné zastoupení fauny i vzácné flóry, četné kulturní památky, jedinečný krajinný ráz i hustá síť značených turistických cest vytváří v Broumovsku vhodné podmínky pro rozvoj této měkké formy cestovního ruchu. Omezení pohybu návštěvníků je aplikováno pouze v Adršpašsko-teplických skalách a Broumovských stěnách, kde byly některé turistické trasy zrušena a zůstaly zachovány jen vymezené prohlídkové okruhy.

7.3.3.2. Cykloturistika

V současné době se v cestovním ruchu výrazně prosazuje cykloturistika. Tento druh trávení volného času však na Broumovsku nemá příliš dlouhé kořeny, protože koupit kvalitní kolo v maloobchodní síti v 50. až 80. letech 20. století zde bylo velkým problémem. Přesto ani Broumovsko neuniklo zájmu cykloturistů v posledních letech, a zdejší poměrně hustá síť místních komunikací, zemědělských a lesních účelových cest a silniček, stoupání i sjezdy v náročných terénech Adršpašsko-teplických skal a Broumovských stěn přilákaly četné skupiny sportovců i rekreatantů.

Kolo má zřejmě v Broumovsku velký potenciál a možnosti širokého uplatnění, neboť všechna zajímavá místa a dostupné vyhlídkové body jsou v této oblasti ve většině případů zpřístupněny po sjízdných komunikacích. Na své si zde mohou přijít i vyznavači rychlejší jízdy, kteří zde naleznou vhodné trasy a okruhy po vedlejších silnicích s malou frekvencí automobilové dopravy.

7.3.3.3. Horolezectví

Pískovcová skalní města národních přírodních rezervací Adršpašskoteplické skály, Broumovské stěny, přírodních rezervací Ostaš, Křížový vrch a přírodní památky Kočičí skály patří mezi nejznámější horolezecké terény v České republice. Lezeckým centrem v Čechách jsou však nejmladší. Zatímco v Českém ráji jsou první výstupy Čechů známy už před rokem 1910, první výstupy Klubu českých alpinistů se uskutečnily až v roce 1934.

Masový rozvoj horolezectví v 70. – 80. letech 20. století se dostal do střetu s požadavkem na zachování lidmi nepoškozeného přírodního prostředí. Teprve až ustanovení prvního profesionálního správce skal ČHS Václava Brucknera z Adršpachu v roce 1995 přineslo nápravu některých ekologických škod z minulosti (způsobené horolezci i turisty), za jeho působení se také výrazně zlepšila péče o povolené skalní terény (údržba pěšin, zábrany proti sesuvům, oprava turistických cest) i komunikace se Správou CHKO Broumovsko. Dnes jsou horolezci respektující zákon se stanovenými ochrannými podmínkami a pravidly pro lezení na pískovcích české křídové tabule chráněnými územími přijímáni.

7.3.3.4. Další formy trávení volného času na Broumovsku

Broumovsko se nachází mezi Krkonošemi a Orlickými horami, ale na rozdíl od těchto známých a v zimě lyžaři hojně navštěvovaných hor nemá Broumovsko v zimním období dobré podmínky pro sjezdové lyžování. Při dostatku sněhu jsou však zdejší táhlá mírná stoupání a sjezdy ideální pro běžkaře. I tento způsob lez považovat za šetrný vůči životnímu prostředí, pouze je nutné citlivě posuzovat případné rozšiřování cest a výstavbu nových tratí pro široko záběrové (4m) rolby, zejména v lesních úsecích.

7.3.3.5. Rozvojové dokumenty Broumovska

Z výše uvedených charakteristik vyplývá, že Broumovsko má předpoklady stát se turisticky atraktivním regionem se značným podílem cestovního ruchu na ekonomické

prosperitě a rozvoji regionu. Téměř každá strategie či rozvojová koncepce se proto zabývá možnostmi rozvoje cestovního ruchu. V roce 2004 vytvořil Dobrovolný svazek obcí „Broumovsko“ **Program rozvoje Broumovska**, který kromě vize i dílčích cílů obsahuje i konkrétní opatření pro rozvoj turistiky, jako např.:¹⁴⁰

- vytvářet ucelené nabídky rekreačních a turistických programů,
- vytvořit různé možnosti ubytování a stravování v každé obci,
- zřizovat půjčovny kol, běžek a jiných turistických a sportovních potřeb,
- vyzdvihnout místní pamětihodnosti a zvláštnosti – viz místní naučné stezky,
- popularizovat turistické příležitosti v polském příhraničí,
- otevřít nové turistické hraniční přechody,
- vytvořit jednotný on-line systém turistických služeb a rozšíření provozu IC, ad.

V návaznosti na tento dokument byl pro roky 2007 – 2013 vytvořen **Integrovaný plán rozvoje Broumovska**, kde hned Prioritní osa č. 1 se věnuje problematice cestovního ruchu a volnému času. Jako jeden z největších problémů rozvoje broumovského regionu je spatřován v nekoordinovanosti a nesystematické propagaci regionu. V rozvoji trávení volného času na Broumovsku také brání další překážky, a to nedostatek ubytovacích a stravovacích kapacit, infrastruktura i malý zájem o kulturní a historické památky, které se nachází ve špatném technickém stavu. Hlavními oblastmi podpory tohoto projektu je tedy:¹⁴¹

- rozšíření nabídky ubytovacích a stravovacích kapacit v regionu,
- rekonstrukce kulturních a historických památek s vazbou na rozvoj cestovního ruchu,
- budování infrastruktury pro rozvoj turistiky,
- infrastruktura pro volnočasové aktivity,
- prezentace a image regionu.

Otázkou rozvoje cestovního ruchu se zabývá i strategický plán Leader nazvaný **Plus pro naše Broumovsko 2008 – 2013**, jehož iniciátorem je Místní akční skupina Broumovsko+. Tento plán shrnuje vývoj a současné možnosti cestovního ruchu na Broumovsku, ale nenabízí konkrétní opatření k dalšímu rozvoji. Stejně jako předchozí

¹⁴⁰ *Naše Broumovsko* [online]. 2004 [cit. 2010-04-26]. Program rozvoje Broumovska. Dostupné z WWW: <http://www.nase.broumovsko.cz/editor/image/info/File/PRB/prb_celek_2004.pdf>.

¹⁴¹ Město Broumov [online]. 2007 [cit. 2010-04-26]. Integrovaný plán rozvoje Broumovska. Dostupné z WWW: <<http://www.broumov-mesto.cz/mesto/data/iprb-2008.pdf>>.

programy, i tento upozorňuje na nedostatečnou síť ubytovacích a stravovacích zařízení, chybí tu také nabídka různých sportovišť a kulturních programů, půjčovny sportovního nářadí, instruktoři pro výuku sportů (horolezectví, pilotní kursy), stejně jako malé zázemí pro ekoturistiku a agroturistiku. V posledních letech však obce Broumovska zbudovaly základní infrastrukturu pro turisty a cykloturisty vyznačením cyklotras, tras pro běžkaře na lyžích, mapami, propagačními materiály a ve spolupráci s KČT se podílí na údržbě husté sítě značených turistických cest.¹⁴²

Otázkou rozvoje turistiky se zabývá např. i Plán péče Chráněné krajinné oblasti Broumovsko, který je zpracován pro léta 2003 – 2012 a který především nabádá k ekologicky šetrnému rozvoji turistiky, sportu a rekreace. Nastínění seznam projektů je přehledem těch nejdůležitějších dokumentů spjatých s rozvojem celého Broumovska, vedle toho však existují další rozvojové programy zabývající se určitou oblastí Broumovska nebo některým zdejším fenoménem. Jako příklad může být uveden Program regenerace Městské památkové zóny v Broumově. Na závěr bych ráda podotkla, že počet vytvořených strategií a rozvojových plánů není tím rozhodujícím faktorem v rozvoji, důležitá je jejich realizace.

¹⁴² MAS Broumovsko+ [online]. 2007 [cit. 2010-04-26]. Strategický plán Plus pro naše Broumovsko. Dostupné z WWW: <http://www.nase.broumovsko.cz/editor/image/info/File/PRB/prb_celek_2004.pdf>.

8. ZÁVĚR

Tato diplomová práce, nazvaná Novověká stavba měst v českých zemích: barokní krajina a její současný management, pojednává o tématu barokní krajiny na geograficky vymezeném území Broumovska. Jejím cílem nebylo jen popsat charakteristické znaky barokního urbanismu v krajině, ale také upozornit na některé výjimečné prvky nacházející se právě na Broumovsku, které spolu s danými přírodními podmínkami vytváří typický krajinný ráz i svéráznou atmosféru této oblasti.

Základní impuls k budování důmyslného barokního systému staveb v této krajině dal opat břevnovsko-broumovského kláštera, Otmar Zinke. Na konci první dekády 18. století vstoupil do jeho služeb významný architekt Kryštof Dientzenhofer, který společně se svým synem, Kiliánem Ignácem, vytvořili na Broumovsku desítky cenných staveb. Mezi ně se řadí i soubor venkovských kostelíků, které vznikly v rozpětí necelých dvaceti let. Konkrétně se jedná o kostely sv. Martina a Jiří v Martínkovicích, sv. Michaela Archanděla ve Verněřovicích, sv. Jakuba Většího v Ruprechticích, Všech svatých v Heřmánkovicích, sv. Anny ve Vižňově, sv. Barbory v Otovicích, sv. Markéty v Šonově, sv. Václava v Broumově, sv. Máří Magdalény v Božanově a kapli Panny Marie na Hvězdě. Ačkoli architekti těchto sakrálních staveb (Martin Allio, Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové) vyhověli požadavkům stavebníka, vytvořili přitom originální a umělecky účinnou variantu typu vesnického kostela, která se stala specifikou místního regionu. Význam broumovské skupiny lze sumarizovat poukazem na jednotný vznik, kvantitu a kvalitu. Představují tak mimořádně jednotný celek charakterizovaný slohovou čistotou, ale jsou i dokladem vyřazování programových idejí z centra do regionu a zprostředkováním špičkového umění venkovskému prostředí.

Vedle této skupiny broumovských kostelů vznikly na vymezeném území také další typické prvky barokní krajiny (dálkové pohledy, aleje, aj.), které se však do dnešních dnů dochovaly v omezeném množství a v pozměněném stavu. Právě díky tomuto historickému vývoji celých krajinných struktur nemůžeme dnes považovat zdejší krajinu za barokní, protože barokní byla v době svého vzniku, tedy v 17. a 18. století, ale do současnosti se v ní odehrálo mnoho podstatných změn ovlivněných požadavky moderní doby. Barokní krajina je tedy jevem vymezeným trváním barokního slohu v českých zemích, dnes tu můžeme vidět jen mnoho dílčích jevů baroka, ale o komplexnosti celé krajiny hovořit nelze. Právě z toho

důvodu je důležité chránit do dnešních dnů dochované prvky barokní krajiny, které jsou charakteristické pro krajinu celého Broumovska.

Současná platná legislativa rozlišuje v České republice možnosti ochrany území podle hodnot, které vznikly v důsledku lidských činností (památková ochrana) nebo jako výsledek přírodních procesů (ochrana přírody). Podle mého názoru je pro Broumovsko důležité sledovat symbiózu obou problematik, tedy jak přírodního bohatství, tak i kulturního. Do budoucna je nutné směřovat management této krajiny jako skutečně velkolepý přístup k celé problematice, který může zajistit zachování charakteru Broumovska jako vysoce hodnotného a výjimečného výtvarného a kulturního fenoménu.

V posledních letech vzniklo na Broumovsku mnoho projektů a dokumentací, zabývajících se managementem rozvoje této krajiny. Ačkoli některé akce nenašly dostatečnou odezvu široké veřejnosti, jiné byly s úspěchem přijaty a pravidelně se konají nejčastěji v ročním intervalu (např. projekt Za poklady Broumovska). Vedle přírodních krás a historických památek se staly tyto akce dalším turistickým cílem Broumovska. A právě podpora měkkého turismu, šetrného ke zdejšímu prostředí, je jednou z hlavních priorit téměř všech rozvojových koncepcí zdejších obcí, místních občanských sdružení a organizací, zabývajících se otázkou rozvoje Broumovska, i správy Chráněné krajinné oblasti Broumovsko.

Broumovská krajina je tedy velice pestrou oblastí, kde se snoubí historie s přírodou. Z toho důvodu je důležité jej chránit a snažit se o její zachování, neboť je to jeden z odkazů vývoje lidstva, který určil základní podobu české krajiny a který je již těžko nahraditelný. Podle mého názoru zdejší památky vyžadují nejen investice finančních prostředků, ale také času. Zvláště důležité se tak jeví zapojení místních občanů do aktivit souvisejících s uchováním krajinného rázu daného kraje. Vedle toho bych však ráda připomenula i zapojení samotné církve, jakožto majitele zdejších sakrálních chrámů. Tyto stavby jsou totiž významné nejen z hlediska architektonického či urbanistického, ale jsou také duchovním odkazem minulosti.

9. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BARTOŠ, Günter. Klášter Broumov. In: *Sanquis* 67, 2009. s. 93 – 94.
- BERGMANN, Petr; BURIAN, Martin; JEŘÁBKOVÁ, Jana. *Broumovsko: interpretace kulturního a historického dědictví na Broumovsku*. Broumov: TUŽ se, Broumovsko!, 2003.
- BURIAN, Jan. *Baroko v Čechách v Čechách a na Moravě*. Praha: BB/art, 1993.
- ČORNEJ, Petr. *Panovníci českých zemí*. Praha: Fragment, 1992. ISBN 80-901070-5-2.
- HÁJEK, Pavel. *Česká krajina a baroko: urbanismus českého baroka na příkladu města Jičína a jeho okolí*. Praha: Malá Skála, 2003. ISBN 80-902777-6-4.
- HEROUT, Jaroslav. *Staletí kolem nás*. Praha - Litomyšl: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-389-5.
- HORA-HOŘEJŠ, Petr. *Toulky českou minulostí*, 4. díl. Praha: Baronet, 1995. ISBN 80-85890-21-6.
- HORYNA, Mojmír. KUČERA, Jaroslav. *Dientzenhoferové*. Praha: Akropolis, 1998. ISBN 80-85770-68-7.
- KOTALÍK, Jiří Tomáš. *Architektura barokní*. Praha: Správa Pražského hradu: DaDa, 2001. ISBN 80-86161-38-2.
- PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury II: kultura každodenního života od 16. do 18. století*, 2. díl. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-086-6.
- PRAŽÁK, Václav. *Baroko východních Čech*. Hradec Králové: Garamon, 1999. ISBN 80-902593-0-8.
- PROKOP, Bohumír. KOTALÍK, Jiří T. SŮVA, Pavel. *Broumovská skupina kostelů*. Broumov: Modrý anděl, 2007.
- SÁDLO, Jiří. *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha: Malá Skála, 2005. ISBN 80-86776-02-6.
- STRÍDA, Miroslav; DIBELKOVÁ, Irena; NOVÁKOVÁ, Klára; NOVÁKOVÁ, Marcela. *Broumovsko*. Český Těšín: Olympia, 2002. s. 18. ISBN 80-7033-679-X.

- **Internetové zdroje**
- *AMapy* [online]. 2008 [cit. 2010-04-10]. Dostupné z WWW: <<http://amapy.centrum.cz>>.

- BARTOŠ, Günter . *Günter Bartoš* [online]. 2005 [cit. 2010-04-19]. Zapomenuté baroko. Dostupné z WWW: <http://gunterbartos.net/texty_baroko.htm>.
- *Benediktinské opatství sv. Václava* [online]. 2008 [cit. 2010-04-05]. Dostupné z WWW: <<http://www.klaster-broumov.cz>>.
- *Broumov* [online]. 2001 [cit. 2010-03-02]. Broumov a okolí. Dostupné z WWW: <<http://www.broumov.net/>>.
- *Broumovsko* [online]. 2001 [cit. 2010-04-26]. Dostupné z WWW: <<http://broumovsko.ecn.cz>>.
- *Císařské povinné otisky stabilního katastru Čech* [online]. 2006 [cit. 2010-04-12]. Stabilní katastr. Dostupné z WWW: <http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/text_sk.html>.
- *Collegium pro arte antiqua* [online]. 1998 - 2008 [cit. 2010-04-15]. Památky Broumovska. Dostupné z WWW: <<http://www.collegium.cz/index.php?menu=broumovsko/pamatky&page=kostely>>.
- HLAVICOVÁ, Markéta. *Naše Broumovsko* [online]. c2006 [cit. 2010-04-25]. Čtvrtý ročník festivalu Za poklady Broumovska skončil, začínají přípravy ročníku pátého. Dostupné z WWW: <<http://www.broumovsko.cz/ctvrty-rocnik-festivalu-za-poklady-broumovska-skoncil-zacinaji-pripravy-rocniku-pateho.html>>.
- *Mapy.cz* [online]. 2005 - 2009 [cit. 2010-04-11]. Vižňov. Dostupné z WWW: <<http://www.mapy.cz>>.
- *MAS Broumovsko+* [online]. 2007 [cit. 2010-05-02]. Strategický plán Plus pro naše Broumovsko. Dostupné z WWW: <http://www.nase.broumovsko.cz/editor/image/info/File/PRB/prb_celek_2004.pdf>.
- *Město Broumov* [online]. 2007 [cit. 2010-04-26]. Integrovaný plán rozvoje Broumovska. Dostupné z WWW: <<http://www.broumov-mesto.cz/mesto/data/iprb-2008.pdf>>.
- *Ministerstvo kultury* [online]. c2007 [cit. 2010-03-17]. Dostupné z WWW: <<http://www.mkcr.cz>>.
- *Naše Broumovsko* [online]. 2006 [cit. 2010-04-15]. Kostely na Broumovsku. Dostupné z WWW: <<http://www.nase.broumovsko.cz/editor/image/info/File/Architektura/>>.
- *První vojenské mapování* [online]. 2005 [cit. 2010-04-17]. Čechy - mapový list č. 48. Dostupné z WWW: <<http://oldmaps.geolab.cz>>.
- RŮČKOVÁ, Libuše. ŠKOLNÍK, Jan. *Naše Broumovsko* [online]. c2006 [cit. 2010-04-25]. Za poklady Broumovska. Dostupné z WWW:

<<http://nase.broumovsko.cz/info/za-poklady-broumovska-odklada-pleny-a-vyzrava-k-dospelosti.html>>.

- *Turistická oblast Kladské pomezí* [online]. 2006 [cit. 2010-03-05]. Mapa Kladského pomezí. Dostupné z WWW: <<http://www.kladskepomezi.cz/download/mapa-kladskeho-pomezi.jpg>>.
- Zákon ČNR č. 20/1987 Sb. ze dne 30. března 1987, o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů.

10. SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. č. 1: Mapa Broumavska	18
Obr. č. 2: Půdorys kostela v Martínkovicích	29
Obr. č. 3: Půdorys kostela v Božanově	31
Obr. č. 4: Půdorys kostela ve Verněřovicích	32
Obr. č. 5: Půdorys kostela v Ruprechticích	33
Obr. č. 6: Půdorys kostela v Heřmánkovicích	34
Obr. č. 7: Půdorys kostela ve Vižňově	35
Obr. č. 8: Půdorys kostela v Otovicích	36
Obr. č. 9: Půdorys kostela v Šonově	37
Obr. č. 10: Půdorys kostela v Broumově	39
Obr. č. 11: Půdorys kaple Hvězda	40
Obr. č. 12: Časová posloupnost vzniku kostelů	43
Obr. č. 13: Orientace kostela ve Vižňově	45
Obr. č. 14: Heřmánkovický kostel s alejí	46
Obr. č. 15: Kostel sv. Barbory v Otovicích v r. 1840	47
Obr. č. 16: Kostel sv. Barbory v Otovicích v r. 2010	47
Obr. č. 17: Kostel sv. Václava v Broumově v r. 1840	48
Obr. č. 18: Kostel sv. Václava v Broumově v r. 2010	48
Obr. č. 19: Kostel sv. Jakuba Většího v Ruprechticích v r. 1840	49
Obr. č. 20: Kostel sv. Jakuba Většího v Ruprechticích v r. 2010	49
Obr. č. 21: Dominantní postavení kostela ve Verněřovicích	50
Obr. č. 22: Severní pohled na kostel v Otovicích	50
Obr. č. 23: Broumovsko na mapě 1. vojenského mapování	51
Obr. č. 24: Dálkový pohled na kostel v Šonově	53
Obr. č. 25: Alej při silnici Martínkovice – Božanov	54
Obr. č. 26: Situování broumovských kostelů v krajině	56

11. SEZNAM PŘÍLOH

1. Božanov – kostel sv. Máří Magdalény
2. Broumov – kostel sv. Václava
3. Broumovské stěny – kaple Hvězda
4. Heřmánkovice – kostel Všech svatých
5. Otovice – kostel sv. Barbory
6. Martínkovice – sv. Jiří a sv. Martina
7. Ruprechtice – kostel sv. Jakuba Většího
8. Šonov – kostel sv. Markéty
9. Verněřovice – kostel sv. Michaela Archanděla
10. Vižňov – kostel sv. Anny

12. PŘÍLOHY¹⁴³

Příloha 1: Božanov – kostel sv. Máří Magdalény

¹⁴³ Zdrojem všech uvedených obrázků jsou vlastní fotografie.

Příloha 2: Broumov – kostel sv. Václava

Příloha 3: Broumovské stěny – kaple Hvězda

Příloha 4: Heřmánkovice – kostel Všetech svatých

Příloha 5: Otovice – kostel sv. Barbory

Příloha 6: Martínkovice – sv. Jiří a sv. Martina

Příloha 7: Ruprechtice – kostel sv. Jakuba Většího

Příloha 8: Šonov – kostel sv. Markéty

Příloha 9: Verněřovice – kostel sv. Michaela Archanděla

Příloha 10: Vižňov – kostel sv. Anny